

Info

bulletin **Winshem**

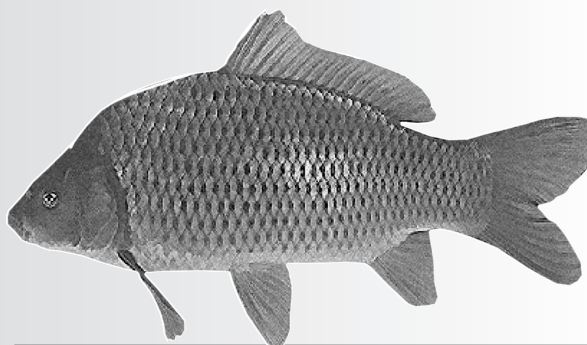

HISTORISCHE VERENIGING WINSUM-OBERGUM

Oktober 2012 zeventiende jaargang nummer I

*Herberg De Gouden Karper,
één van de oudste horecabedrijven van
Noord-Nederland, ademt nog steeds de sfeer van weleer.
U kunt smakelijk en gevarieerd eten in ons eetcafé,
dat 7 dagen per week geopend is.*

*Van donderdag t/m zondag kunt u
genieten in onze pizzeria.*

De Gouden Karper

Herberg De Gouden Karper waar de gast nog koning is.

Herberg De Gouden Karper

Hoofdstraat W5 9951 AA Winsum Tel. (0595) 44 14 26

BOUWBEDRIJF

SCHILDERSBEDRIJF

Universeel bouw- en schildersbedrijf waar het hele "bouw- en schildergebeuren"
is ondergebracht in één totaal aannemingsbedrijf voor bedrijf, overheid en particulier.

Vakmanschap is bij ons een waarborg voor kwaliteit!

Het Aanleg 9
9951 SJ Winsum
Tel.: (0595) 49 16 46
Fax: (0595) 49 20 66
Mob.: 06 51 56 66 00

E-mail: bouwbedrijf@hylmar-diemer.nl
www.hylmar-diemer.nl

DISCUS
UW HUISDIEREN SPECIALZAAK
PROFAUNA v.o.f.

Natuurlijk ook op maandag geopend.

Hoofdstraat W37 Winsum, tel 0595-441738
Openingstijden:
ma/do 8:30-18:00
vr 8:30-21:00 en za 8:30-17:00
Ruime parkeergelegenheid achter de winkel!

EVIM

Fa. K.G. DE NOORD

Sinds 1890

Fa. K.G. de Noord sinds 1890 uw vertrouwd adres voor
Huishoud, Electro en Speelgoed

Hoofdstraat Obergum 3 9951 AG Winsum Tel.: 0595 441459

Stoffel Winters

SCHOENEN

Hoofdstraat O. 7
Winsum
Tel. 0595-441877

www.stoffelwintersschoenen.nl

mei 2012 zeventiende jaargang nummer 1

Dit informatiebulletin is een periodieke uitgave van de Historische Vereniging Winsum-Obergum, opgericht op 15 december 1995.

In dit bulletin worden artikelen en berichten opgenomen met betrekking tot het werkterrein en de activiteiten van de vereniging, de ingestelde werkgroepen, individuele leden of derden. Een ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën, suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand redactieadres. De redactie zal beoordelen of het aangeboden materiaal voor plaatsing in aanmerking komt.

Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en wordt gratis aan de leden van de vereniging verstrekt.

Voor niet-leden is het bulletin, tegen betaling van € 7,- per exemplaar, verkrijgbaar bij:

C. Tersteeg, Freesiaalaan 30, 9951 GM Winsum.

Email: info@winshem.nl

Redactie:

J. Wicherts-Van Dijken

M. Meijer

J. A. Groothof

J. Huitsing

T. van der Schoor

J. Stevens

C. A. Tersteeg

Redactieadres:

Freesialaan 30, 9951 GM Winsum

www.winshem.nl

e-mail: info@winshem.nl

Voorzitter

Drs. J. Tersteeg

Westerstraat 31, 9951 EM Winsum

telefoon: 0595-442456

Secretaris

Jhr. Ir. C. de Ranitz

Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum

telefoon: 0595-441921

Penningmeester

I. van der Molen-Huisman

Hendrik Werkmankade 6, 9951 MD Winsum

telefoon: 0595-443050

Algemeen Adjunct

J. Venhuizen

Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum

telefoon: 0595-441574

Leden

H. Bolhuis

't Hofje 1, 9951 EX Winsum

C. A. Tersteeg

Freesialaan 30, 9951 GM Winsum

J. Veltman

Schoolstraat 12, 9951 EL Winsum

E. Visser

Singelweg 63, 9714 AS Groningen

B. J. Haak

Freesialaan 29, 9951 GL Winsum

Bij beëindiging van het lidmaatschap dient u dit vóór de verschijning van het Infobulletin nummer 1 van het volgende jaar kenbaar te maken bij de secretaris van de vereniging.

Bankrelatie: ABN-AMRO Winsum;
rekeningnr. 61 23 36 174

ISSN 1386-1530

Vormgeving: Jaap Stevens

Prepress en druk: Drukkertij Telenga Groningen

Woord vooraf

De productie van deze veel te laat verschenen aflevering van ons Infobulletin heeft nogal wat voeten in aarde gehad.

Tijdens de voorbereidingen ervan was onze huisdrukker, Van Denderen, door allerlei financiële problemen genoodzaakt een faillissement aan te vragen en kort daarna een fusie aan te gaan met een andere drukker, Telenga (Groningen/Franeker). Twee ons zeer vertrouwde en behulpzame medewerkers van Van Denderen verdwenen ondertussen helaas van het toneel.

Ons bestuur heeft mede naar aanleiding hiervan stappen ondernomen om bij een zestal andere drukkers offertes aan te vragen om na te gaan of de productiekosten van ons blad zonder verlies van kwaliteit gereduceerd kunnen worden. Deze offertes zijn inmiddels binnen en het bestuur is nu in gesprek met een tweetal kandidaten.

Ook op lokaal niveau speelde de economische crisis ons tijdens de productie parten. Diverse trouwe ondernemers en winkeliers besloten hun advertenties in te trekken, zodat er een nieuwe ronde werving moest plaatsvinden, die door de bestuursleden Clemens Tersteeg en Joop Haak op voortvarende manier werd uitgevoerd. Inmiddels zijn onze advertentiebladzijden weer grotendeels gevuld. Onze complimenten voor hun inspanningen!

Hoewel de redactie zich bewust is van het feit dat wij uw geduld wel erg op de proef hebben gesteld, hopen wij toch dat dit extra dikke en zeer gevarieerde nummer in de smaak zal vallen.

Inmiddels heeft de redactie zich diepgaand beraden om na alle aanloopproblemen van dit nummer het tijdschrift weer in een strakker stramien te laten verschijnen.

Wij wensen u veel leesplezier.

De redactie.

Inhoud

Een Winsumer op de Titanic?	2
Schoorsteenstuk in de boerderij van de familie De Vries in Maarhuizen, boerderij en een gesprek met Duurt de Vries	6
Middeleeuws aardewerk	8
Volkstelling 1840	10
Historisch groen in de gemeente Winsum	12
Doudestiets Verdwenen gebouwen	13
Kort Overzicht Sociëteit Onderlinge Bijstand in Gevallen van Brand	14
Boekbespreking Dick de Boer, Emo's Reis	18
Verslag Lezing Jan van den Broek over de Hunze	19
Verslag Ledenvergadering 16 januari 2012	23

Een Winsumer op de Titanic?

In de late avond van 14 april 1912, precies honderd jaar geleden, ramde het luxeschip de RMS Titanic een ijsberg van meer dan 300.000 ton. Het tot dan toe onzinkbaar geachte schip van de White Star Line, met aan boord 2200 mensen, zonk in ruim twee uur naar de bodem van de Atlantische Oceaan. Hierbij kwamen 1522 mensen om het leven.

Infobulletin Winshem

Nederlanders op de Titanic

Iedereen kent het iconische verhaal van de Titanic. Dat er ook Nederlanders aan boord waren van het schip is echter een minder bekend feit. Drie mensen uit Nederland van uiteenlopende afkomst vervulden verschillende taken op het schip.

Wessel van der Brugge, 42 jaar en zeeman/avonturier, werkte als stoker in de ketelruimten diep in de Titanic. Hij maakte waarschijnlijk geen enkele kans tegen het naar binnen kolkende water, dat op de rampzalige avond van 14 april de stookruimten vulde. Pas op 31 augustus 1912, meer dan vier maanden na de scheepsramp, vernam zijn zuster Cornelia dat haar broer Wessel met de Titanic ten onder was gegaan.

Wel meteen groot nieuws aan het thuisfront was het overlijden van de tweede Nederlandse passagier: de Rotterdamse jonkheer J. George Reuchlin. Hij was directeur van de Holland-Amerikalijn, één van de concurrenten van de White Star Line. In die functie was hij uitgenodigd op de Titanic. Hij werd vlak na de botsing met de ijsberg op het bovenste A-dek gezien, volledig gekleed en in de buurt van de reddingssloepen. Als hooggeplaatste passagier had Reuchlin voorrang op een plek in één van de sloepen, maar wellicht heeft hij keurig gehoor gegeven aan het bevel "vrouwen en kinderen eerst". In tegenstelling tot vele eersteklas passagiers (van hen overleefde de helft de scheepsramp) verdronk George Reuchlin in het koude water. In de Nieuwe Rotterdamse Courant van 19 april 1912 wordt zijn dood op de voorpagina gemeld.

De hutkoffer van Hendrik Bolhuis

De derde Nederlander op het luxeschip was Hendrik Bolhuis. Op 10 april 1912 scheepte hij zich in op de RMS Titanic, op weg naar New York. Hij liet zijn hutkoffer achter in Southampton. In de koffer bevonden zich wat kleren, een kookboek (François Blom, 'Moderne Kookkunst. Verzameling') en vele brieven, waaronder sollicitaties naar verschillende luxe restaurants in Europa. Deze hutkoffer is te zien op de tentoonstelling "Nederlanders op de Titanic" in het Maritiem Museum

te Rotterdam. Op de koffer staat met grote gele letters een naam geschreven: 'H.H.K. Bolhuis'. Daaronder een plaatsnaam die ons wel erg bekend voorkomt: 'Winsum GR, Holland'.

Hoe komt de plaatsaanduiding "Winsum GR" op een hutkoffer van iemand die met de Titanic ten onder is gegaan? En wie was deze Hendrik Bolhuis?

De familie Bolhuis

Om een antwoord op deze vragen te vinden moeten we ruim 127 jaar terug naar het dorp Wittewierum bij Ten Post. Daar wordt op 26 december 1884 Hendrik Bolhuis geboren, die later opvarende zal zijn op de Titanic. Zijn ouders, Hendrik Bolhuis en Anje Kooima, hebben een boerenbedrijf. In totaal krijgen Hendrik en Anje Kooima vier kinderen: het eerste kind, (Klaas, 24 februari 1880), overlijdt anderhalf jaar na zijn geboorte, het tweede kind (Hendrik, 19 of 20 juli 1881) is reeds drie maanden na zijn geboorte overleden. Op 30 augustus 1882 wordt Klaas, Hendriks twee jaar oudere broer geboren. Klaas en Hendrik Bolhuis zijn dus vernoemd naar hun twee vroeg gestorven broers.

Rond 1900 verhuist het gezin Bolhuis naar de stad Groningen. De familie gaat wonen in de Steentilstraat nummer 34, waar ze een kruidenierszaak beginnen. Jongste zoon Hendrik gaat op zestienjarige leeftijd in de kost bij bakkerij Wiardi in de Oude Ebbingestraat 71, waar hij bakkersknecht is. In 1904, hij is dan 19, besluit Hendrik om naar Utrecht te gaan, om daar een culinaire opleiding te gaan volgen. Hij is waarschijnlijk tot de con-

De RMS Titanic in Southampton.

Detail van de hutkoffer van Hendrik Bolhuis met daarop de naam H.H.K. Bolhuis en de plaats Winsum GR, Holland. (Still uit het actualiteitenprogramma EenVandaag, uitgezonden op 11 februari 2012).

Name of Ship		PARTICULARS OF ENGAGEMENT										PARTICULARS OF DISCHARGE OR OTHER TERMINATION			
Names of the Master and Crew		Age	Nationality	Ship to which engaged		Date and place of signing		To what service engaged		Date of joining		Date, Place and Cause of leaving			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Master	Italo Donati	19	Italy	lot	do	do	do	do	do	do	do	do	do	do	do
1st Engineer	Alf. Pedroni	21	Italy	do	do	do	do	do	do	do	do	do	do	do	do
2nd Engineer	P. Rousseau	49	France	1912	Olympic	do	do	Chief	do	do	do	do	do	do	do
3rd Engineer	G. Ductroc	29	do	lot	do	do	do	Second Cook	do	do	do	do	do	do	do
4th Engineer	H. Bolhuis	27	Holland	1912	Olympic	do	do	Third Cook	do	do	do	do	do	do	do
5th Engineer	Auguste Boutin	28	France	do	do	do	do	Fourth Cook	do	do	do	do	do	do	do
6th Engineer	Claude Janin	28	do	do	do	do	do	Steward	do	do	do	do	do	do	do
7th Engineer	Adrien Chaboussier	26	do	lot	do	do	do	Roast	do	do	do	do	do	do	do

Fragment van de bemanningslijst van de Titanic waarop de naam 'Henri Bolhuis' te zien is.

clusie gekomen dat Groningen te klein is voor zijn aspiraties als kok.

Hendriks oudere broer Klaas trouwt in 1905 met Hinderkien Oostindiër en verlaat het ouderlijk huis. Hij komt echter niet ver van zijn ouders te wonen: met zijn vrouw betreft hij een winkelpand tegenover dat van zijn ouders, Steentilstraat 33. In 1906 krijgen ze een dochter, Annie Henderika, en in 1908 wordt een zoon geboren, Hendrik Harmannus Klaas Bolhuis. In 1915 verhuist het gezin naar de Rademarkt 17, waar ze wederom een winkel hebben. In het Nieuwsblad van het Noorden van 10 mei 1915 staat het volgende berichtje, waarin een bodewagen en een Litouwse pony (een klein maar sterk paardenras) te koop worden aangeboden:

Nieuwsblad van het Noorden, 10 mei 1915 (Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, www.kb.nl).

Avonturier en kok

Klaas' broer Hendrik trouwt niet, hij zoekt het avontuur. Met de ambitie om een goede en bekende kok te worden reist hij door de wereld. Hendrik werkt in restaurants in mondaine plaatsen als Monte Carlo, Oostende, Brussel, Londen en Parijs. Er zijn vele sollicitatiebrieven overgeleverd uit deze periode: Hendrik heeft een zo indrukwekkend mogelijke curriculum vitae willen verwerven.

Na de zomer van 1910 keert Hendrik echter plotseling terug naar het huis van zijn ouders in de Steentilstraat. Hij heeft slecht nieuws gekregen: zijn moeder is ernstig ziek. Op de dag voor het Gronings Ontzet overlijdt Anje Kooima. Op 2 november van datzelfde jaar overlijdt ook de vader van Klaas en Hendrik. Oudste broer Klaas neemt de kruidenierszaak van zijn ouders over, in ieder geval tot 1915. In dat jaar komt hij in het telefoonboek voor op de Rademarkt nummer 17, onder telefoonnummer 763. Hendrik ziet na het overlijden van zijn beide ouders geen reden meer om langer in Groningen te blijven, hij vertrekt weer richting de restaurants van Monte Carlo.

Met het geld dat Hendrik verdient in de luxe restaurants reist hij zo nu en dan terug naar Groningen. Hier bezoekt hij Klaas en Hinderkien in de Steentilstraat, waar hij voor hen de sterren van

Hendrik Bolhuis poseert in Monte Carlo.

de hemel kookt. Hinderkien is daar echter niet altijd blij mee. "Al het goede der aarde komt er aan te pas. Maar als Hennie (Hendrik) een maaltijd voor ons kookt, kost mij dat net zoveel huishoudgeld als ik zelf voor eten in een maand uitgeef", zo schrijft Klaas' vrouw over de etentjes. Hendrik vindt het echter fijn om zijn familie in Groningen kennis te laten maken met het exquise voedsel, dat hij gewend is te bereiden in de luxe restaurants van Monte Carlo.

In 1911 komt Hendrik vanuit Monte Carlo te werken in het restaurant van het luxe schip de Olympic, nota bene het oudere zusterschip van de Titanic. Met de Olympic vaart hij op 20 september 1911 om het Britse eiland Wight heen, waar het schip in aanvaring komt met de kruiser HMS Hawke. De Hawke wordt meegezogen door de enorme Olympic, en de kruiser boort zich in de romp van het luxe schip. De kapitein van de Olympic, Edward John Smith, besluit dat de 1300 passagiers met kleine boten naar de wal moeten worden gevaren. De gehavende Olympic kan aanvankelijk niet versleept worden vanwege het

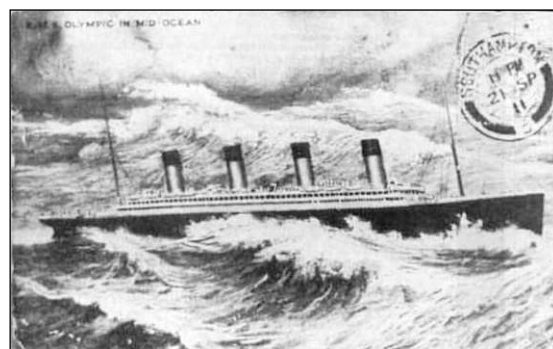

Een advertentie voor de kruidenierszaak van Klaas Bolhuis op een lucifersdoosje. Gezien de advertentie in het Nieuwsblad van het Noorden onder het vorige hoofdstuk, heeft deze afgebeelde bodewagen wellicht werkelijk voor de zaak van Klaas Bolhuis dienst gedaan.

tij. "Bijna waren we met man en muis vergaan, omdat het schip een zware aanvaring had gehad", zo schrijft de geschrokken Hendrik aan zijn oudere broer Klaas Bolhuis.

In de keukens van de Titanic

In het voorjaar van 1912 besluit Hendrik zijn broer Klaas in Groningen weer eens op te zoeken. Er dient zich echter een buitenkansje aan: door bemiddeling van de Italiaanse restaurantmanager Luigi Gatti kan hij een tijdje gaan werken op de RMS Titanic. Hendrik besluit dit aanbod aan te nemen: de Titanic zal op tijd weer terug zijn in Europa om zijn broer te kunnen bezoeken. Op dit schip wordt Hendrik een zogenaamde Larder Cook: als voorsnijder is hij verantwoordelijk voor het bereiden van koude voorgerechten, sandwiches en desserts. De overige Engelse bemanning heeft geen hoge dunk van Frans- en Italiaans sprekende buitenlanders. Hendrik en zijn 65 collega's worden door hen als tweederangs werknemers beschouwd. Hendriks hutkoffer, met daarin onder andere zijn kookboek, kleren, een ring en een aantal sollicitatiebrieven, laat hij achter in zijn hotel in Southampton. Hij gaat er van uit dat hij na zijn trip naar New York spoedig terug zal keren in Europa, zodat hij wederom een bezoek kan brengen aan zijn familie in de Steenlilstraat.

De RMS Olympic op een kaart die Hendrik na de aanvaring met de Hawke naar zijn broer Klaas stuurde.

De schipbreuk

Kapitein Edward John Smith, die ook de leiding had over de Olympic bij de aanvaring met de HMS Hawke (en waar Hendrik dus eveneens getuige van was) is wederom de kapitein van een schip dat niet heelhuids op de plaats van bestemming zal komen. Ditmaal is de ramspoed echter compleet. De te laat gespotte ijsberg ramt een enorm gat in de romp van de Titanic, waardoor direct vijf compartimenten vol beginnen te stromen. (Wellicht is Wessel van der Brugge op dat moment kolen aan het scheppen op de onderste dekken, waar hij door het water wordt verrast.)

De restaurantmedewerkers, waarbij Hendrik dus ook hoort, zijn op het moment van de ramp op het E-dek gezien, ver weg van de reddingssloepen op het A-dek. Van de 65 collega's van Hendrik overleven slechts drie de ramp. Hendrik overlijdt die nacht in het water van de Atlantische Oceaan; zijn lichaam is nooit geïdentificeerd.

De koffer uit Winsum

In het hotel in Southampton staat echter nog de hutkoffer van Hendrik.

Klaas weet aanvankelijk niet dat Hendrik zich heeft ingescheept op de Titanic en hij maakt zich grote zorgen over het welbevinden van zijn broer. In de loop van juli 1912 ontvangt hij het treurige nieuws dat Hendrik Bolhuis niet meer terug zal komen van zijn verre reizen. Op 23 juli verschijnt in het Nieuwsblad van het Noorden een advertentie met daarin de kennisgeving van Hendriks overlijden bij de schipbreuk van de Titanic. Hendrik laat zijn broer in Groningen een bedrag van f257,35 na. In juni 1913 ontvangt Klaas ook nog het loon, zonder bonus, dat Hendrik op die noodlottige dag op de Titanic heeft verdiend: 30 gulden.

Op 22 april 1919, zeven jaar nadat zijn broer op de Titanic is gestorven, verhuist Klaas Bolhuis met zijn vrouw en twee kinderen naar Obergum. Het gezin komt te wonen in de Oosterstraat op nummer 12, waar Klaas een brandstoffenhandel begint. Dit pand, waarvan de fa. Bolhuis in 1946 de voorgevel vernieuwt, staat er nog steeds. Vanaf 1953 woont en werkt S. van der Laan in het pand; de plaquette van deze kolenhandel is nu nog in de voorgevel te zien. Op 4 november 1941 overlijdt Klaas Bolhuis in Winsum op zestigjarige leeftijd.

In 1953 besluiten de Bolhuizen naar Canada te emigreren. Hier krijgt de hutkoffer van Hendrik Bolhuis een tweede leven: Klaas' zoon, Hendrik Harmannus Bolhuis, gebruikt de koffer om zijn bezittingen voor de overtocht naar Canada in op te bergen. Op de koffer, die in 1912 in Southampton tevergeefs op

De hutkoffer van Hendrik.

(Still uit het actualiteitenprogramma EenVandaag, uitgezonden op 11 februari 2012).

De rouwadvertentie van Hendrik Bolhuis in het Nieuwsblad van het Noorden, 23 juli 1912. (Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, www.kb.nl).

zijn eigenaar wachtte, komen zijn naam en woonplaats te staan: H.H.K. Bolhuis, Winsum Gr, Holland.

Het raadsel van de plaatsaanduiding op de hutkoffer is opgelost: de naam van het neefje van Hendrik Bolhuis kwam pas in 1953 op de koffer te staan, samen met de plaats waar Hendrik als wereldreiziger nooit gewoond heeft.

Emiel Visser

De koffer met de adressering, het kookboek, de brieven en vele andere stukken die met het leven van Hendrik en de twee andere Nederlandse opvarenden van de Titanic te maken hebben, waren te zien in het Maritiem Museum te Rotterdam, tijdens de tentoonstelling 'Nederlanders op de Titanic' die tot 17 juni 2012 te bezoeken was.

Dirk Musschoot schreef een boek over dit onderwerp: "100 jaar Titanic, het verhaal van de Belgen en de Nederlanders", waarin meer informatie te vinden is over de personen in dit artikel.

Bronnen:

- EenVandaag, over de tentoonstelling *Nederlanders op de Titanic*, in het Maritiem Museum Rotterdam. Uitgezonden op 11 februari 2012. Het shot van de koffer van Hendrik in dit programma was het begin van het ontstaan van dit artikel.
- Dirk Musschoot, *100 jaar Titanic, het verhaal van de Belgen en de Nederlanders* (Terra – Lannoo 2012).
- *Encyclopedia Titanica* - <http://www.encyclopedia-titanica.org>

De handtekening van Hendrik Harmannus Klaas Bolhuis op de overlijdensakte van zijn vader Klaas Bolhuis, Winsum 4 november 1941.

(Fragment ontleend aan het Overlijdensregister van Winsum 1941, Aktenummer 33).

Bij het vergaan van de »Titanic« heeft ook een Groninger het leven gelaten n.l. de heer H. Bolhuis, 27 jaar, een tiental jaren geleden kok hier ter stede. De laatste jaren was wijlen de heer B. steeds als kok in het buitenland werkzaam, vanwaar hij getrouw correspondentie voerde met zijn broer, den heer K. Bolhuis, alhier.

Deze kreeg 13 Maart een brief uit Ostende, waarin zijn sedert verongelukte broer schreef, dat hij naar Londen vertrok; daarna is niets meer van hem vernomen.

Den 22en Juli ontving de heer K. Bolhuis een brief van een dame uit Monte Carlo, waarin deze schreef de opdracht te hebben gekregen de familie kennis te geven, dat H. Bolhuis bij de ramp der »Titanic« was omgekomen.

Vermoed wordt, dat de Maatschappij in Frankrijk naar het adres van den verongelukte heeft gezocht, omdat deze zich steeds uitgaf voor Fransch kok, en bij bovengenoemde dame is terecht gekomen. Hoogstwaarschijnlijk is deze dame een oud-kostjullrouw van den omgekome, die 8 à 9 seizoenen in Monte Carlo heeft gewerkt.

Het Fransche Consulaat heeft zich tot die dame gewend om nadere inlichtingen.

Gisteren ontving de heer K. Bolhuis den volgende brief van een zekeren heer G. uit Amsterdam.

»Hebbende gereisd op de R. M. S. »Olympic«, heb ik de opdracht gekregen om te informeren of u al inlichtingen heeft gekregen omtrent uw broeder, die op de R. M. S. »Titanic« vaarde. Zooniet, laat het mij dan s.v.p. weten, daar ik u nadere en zeer gewichtige inlichtingen zou kunnen geven.»

Al zijn deze berichten dan ook niet officieel, ze mogen toch voor waarheid worden aangenomen en de familie heeft dit helaas ook moeten doen.

Redactioneel stuk over het overlijden van Hendrik Bolhuis. Nieuwsblad van het Noorden, 23 juli 1912. (Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, www.kb.nl).

- Archiefinventaris gemeente Winsum 1932-1989 – bouw- en sloopvergunningen.
- *Genlias database* - <http://www.genlias.nl/>.
- *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 april 1982, pagina 39.
- *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 januari 1913, pagina 8.
- *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 mei 1915, pagina 8.
- Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, *sectie Historische Kranten*.

Met dank aan Hilde Bolhuis, Hans Huitsing en Jannie Wicherts, en in het bijzonder aan Han Slager en wed. H.H.K. Bolhuis voor hun waardevolle informatie over Hendrik Bolhuis.

*Boerderij
Enne Jans Heerd*

Schilderstuk schoorsteenmantel in boerderij Enne Jans Heerd te Maarhuizen

Nog vóór de jaarwisseling 2011/2012 kwam er een eind aan de bewoning van de boerderij Enne Jans Heerd door een "Grunneger boer". Duurt de Vries verhuisde naar het dorp Winsum.

De boerderij Enne Jans Heerd kent een lange historie. Veel daarvan is te lezen in het boek *Boerderijen in het Halfambt*. Ook in *Infobulletin Winshem* van december 1998 (3e jaargang nummer 3) heeft Duurt de Vries over de historie van deze boerderij (vanaf 1802) geschreven. In *Infobulletin* december 1999 (4e jaargang nummer 3) kan men nog meer gegevens over de Enne Jans Heerd vinden.

De vader van Duurt de Vries, Jakob de Vries (geboren 1887, overleden 1976) kocht in 1923 in een publieke veiling de boerderij Enne Jans Heerd.

Eind 2011 kwam er een eind aan de bewoning van de boerderij – gedurende een periode van bijna 90 jaar - door de familie de Vries.

Naast de boerderij is het kerkhof van Maarhuizen gelegen. Vanaf de buurtschap Maarhuizen heeft men een fraai uitzicht zuidwaarts over de deels afgegraven wierde en over de landerijen naar het Mensingeweersterloopdiep en het Winsumerdiep en noordwestwaarts naar Mensingeweer en de prachtige kerktoeren van Eenrum.

Daar in Eenrum woonde de kunstschilder Jan Hendrikus Aikes (geboren 29 augustus 1790, overleden 28 april 1846). Naast kunstschilder was Aikes ook organist.

Aikes schilderde wanden en schoorsteenmantelstukken. In het Waterschapshuis te Onderdendam en ook in het Groninger Museum bevinden zich door hem vervaardigde schilderijen.

In de boerderij Enne Jans Heerd treft men nog een schoorsteen-

mantelstuk aan, vervaardigd door Aikes. In 1974 werd het schoorsteenmantelstuk grondig gerestaureerd, waarvoor toen subsidies werden verstrekt door het Ministerie van CRM, het H.S.Kammingafonds en de gemeente Winsum (zie verder) voor de afbeelding).

Het schilderstuk stelt voor een landschap met hoge bomen. Op de voorgrond bevinden zich, naast enkele kleine huisjes een ruiter en twee wandelaars. Ook de houten beschilderde wand in de kamer is zeer fraai.

Op de foto (gemaakt door mw. Riet Michel, Winsum) zijn het prachtige schoorsteenmantelstuk en ook de fraaie geschilderde wand te zien, alsmede de voorlopig laatste Grunneger boer van de Enne Jans Heerd.

Joh.Huitsing

Middeleeuws aardewerk

Het vroeg-middeleeuwse inheemse aardewerk is grijs van kleur en werd in open vuren gebakken.

Het was een zacht baksel. Om breuk tijdens het bakken te voorkomen vermengde men de klei met tamelijk grof gruis van graniet of schelpen, potgruis of organisch materiaal als stukjes stro, hooi of kaf. Dit wordt "magering" genoemd. In het algemeen kan worden gesteld dat het oudere materiaal van een fijnere magering is voorzien en gepo-

lijst en zachter gebakken is. Toch ging het niet lang mee en naar verhouding zijn er ook veel scherven van gevonden.

De potten hebben een geleidelijk verlopend profiel, naar onderen uitlopend in een vlakke of ronde bodem. In het laatste geval zal de pot min of meer eivormig zijn (achtste en negende eeuw). Deze potten lijken zich geleidelijk te ontwikkelen tot echte kogelpotten

Kogelpot aardewerk

Gedurende de periode tussen de tiende tot en met de vijftiende eeuw wordt het aardewerk gedomineerd door kogelpotten en voorwerpen met een vergelijkbaar baksel en kleur. Je had toen een paar procent uitheems aardewerk als Pingsdorf, Andenne, Paffrath. In de 15e eeuw neemt de lokale kogelpot sterk in betekenis af. Het oxiderend gebakken rode, al dan niet geglazuurde aardewerk heeft dan zijn intrede al gedaan.

In het algemeen is het kogelpotaardewerk onder reducerende omstandigheden gebakken: vanaf de elfde/twaalfde eeuw wordt op het einde van het bakproces soms zuurstof in de oven toegelaten, zodat de buitenzijde van het aardewerk okerkleurig tot oranje-rood kan zijn. In doorsnede laat het aardewerk dan een schijnbare gelaagdheid zien. Het binnenste van de scherf is nog grijs tot zwart.

Terpaardewerk. Dit aardewerk werd zo rond het begin van de jaartelling vervaardigd, zacht gebakken in open vuren, zichtbaar aan de kleur van het aardewerk. Vindplaats: Ranum. Datering: 200 voor Chr. tot 300 na Chr.

Met betrekking tot de functie lijken de klassieke kogelpotten voor meerdere doelen gebruikt te zijn. Roetaanslag aan de buitenzijde wijst op een kookfunctie. De afwezigheid van roet kan duiden op het gebruik van de pot voor opslag. Een heel enkele maal wordt aan de binnenzijde van de pot een kalkachtige aanslag aangetroffen. Dit zou kunnen duiden op het gebruik van de pot als pispot.

Tuiten aan potten nemen in aantal na de twaalfde eeuw af, standringen blijven voorkomen.

Ongeveer in de dertiende eeuw komen voor het eerst, zij het spaarzaam, kogelpotten op pootjes of lobben voor. Iets later verschijnen vormen die een overgang zijn naar de na-middeleeuwse kookpotten: de grappen. Magering met schelpengruis wordt na de tiende eeuw niet meer gebruikt.

Kogelpotten met wijd uitstekende randen dateren van de dertiende en de veertiende eeuw. Ook een dekselgeul kan aanwezig zijn.

Steelpannen (500 – 1300)

Naast de klassieke kogelpot komen de steelpannetjes het meest voor. Hun vorm en maat zijn gedurende vele eeuwen vrijwel onveranderd gebleven.

De functie van deze pannetjes is voedselbereiding. Alle frag-

Terpaardewerk uit Museum Wierdenland in Ezinge.

menten die je vindt zijn voorzien van een roetaanslag. De inhoud van de pannetjes wordt geschat op een halve tot twee liter.

In het algemeen hebben de steelpannen een vlakke bodem die in sommige gevallen enigszins hol kan zijn. Een enkele maal zijn onder de bodem drie pootjes of lobben bevestigd.

Streepbandaardewerk. Versiering drie horizontale strepen. Vindplaats: Ranum. Datering: 200 voor Chr. tot 200 na Chr.

De steel van de pannetjes is oorspronkelijk hol, zodat er een stok in kan worden gestoken.

Later komen ook stelen voor die massief zijn of hol zonder opening naar buiten.

Vermoedelijk neemt het aantal van deze pannen in het serviesgoed af in de dertiende eeuw, wanneer roodgebakken geglaazuurde potten hun intrede doen.

Pingsdorf – aardewerk (900 - 1200)

Gedurende een groot deel van de twaalfde eeuw is het aardewerk niet op de draaischijf vervaardigd, maar met de hand gemaakt. Het baksel is, afhankelijk van de baktemperatuur in de oven, geelwit tot grijs of zelfs paarsbruin van kleur.

Het Pingsdorf – aardewerk is naar de productieplaats Pingsdorf in het Rijnlandse Voorgebergte genoemd. Het is gedraaid aardewerk, waarbij het oppervlak enigszins ruw is door een matig fijne zandmagering en rode insluitsels.

Kenmerkend is de versiering van het aardewerk door middel van een beschildering met ijzeroxide waarbij komma's, lussen, strepen, stippen, golflijnen op het bovenste gedeelte (voornamelijk de schouder) van pot of kruik zijn aangebracht. De kleuren van de engobe kunnen afhankelijk van de temperatuur variëren

Kogelpotten in Museum Wierdenland in Ezingen.

Randfragmenten van kogelpotten. Ronde vorm met een wijde opening. De oker- tot zwartkleurige potten hebben enigszins ruw oppervlak door de magering van steengruis of zand. De potten zijn meestal niet versierd. Vindplaats: Schilligeham. Datering: 800 – 1300.

van oranje, bruinrood tot violet: naarmate de baktemperatuur wordt verhoogd, krijgt net als de klei ook de beschildering een donkere kleur.

Pingsdorf-aardewerk komt meestal voor in de vorm van tuitpotten, kruiken en kannen.

In de wierde van Ranum en Schilligeham zijn veel randfragmenten van Pingsdorf-aardewerk gevonden.

Steengoed (vanaf 1300)

In de veertiende eeuw verschijnt het steengoed, een keramieksoort die volledig gesinterd is en waar geen magering meer zichtbaar is. Ook de porositeit is hier bijna geheel verdwenen.

Naast ongeglazuurd steengoed is er ook steengoed met een laagje zoutglazuur.

Zoutglazuur wordt vanaf de vijftiende eeuw algemeen toegepast

Pingsdorf-aardewerk uit Museum Wierdenland in Ezingen. Gedraaid aardewerk, matig tot hard gebakken met een beschildering van ijzeroxide in de vorm van komma's, lussen, strepen en stippen. Scherven van dit aardewerk zijn ook gevonden te Ranum en Schilligeham. Datering: 900 – 1200 na Chr.

Productiecentra van steengoed waren Raeren, Aken, Keulen en Frechen.

Het productiecentrum Siegburg leverde vanaf de veertiende eeuw tot ver in de zestiende eeuw het bekende grijswitte steengoed, waaronder kannen (o.a. Jacobakannetje), drinkbekers en platte drinkschaaltjes.

Werkgroep Archeologie, Marius Hazenberg, tel. 443029

Literatuurverwijzing:

P.H. Broekhuizen, H. van Gangelen, K. Helfrich, G.L.G.A. Kortekaas en R.H. Alma (red.), *Oudheden onder De Hunze*.

Volkstelling 1840

Nederland in 1840.

Sinds de vorige Volkstelling in 1830 is de bevolking

gestaag gegroeid naar bijna 3 miljoen inwoners.

Er zijn in Nederland twee veranderingen geweest die

in de Volkstellingen sporen hebben nagelaten:

de afscheiding van België en de afscheiding van

Hendrik de Cock.

In 1831 werd tegen België de Tiendaagse veldtocht

gehouden. Hoewel deze slaagt wordt Nederland door

de Fransen gedwongen België op te geven; de steun

die Willem I had verwacht uit Pruisen blijft uit.

Door de voortdurende mobilisatie staat Nederland aan de rand van een staatsbankroet. De regering van Willem I komt in een internationaal isolement, waardoor de handel nog verder afneemt. Pas in 1839 erkent Willem I het Koninkrijk België door het Verdrag van Londen te ondertekenen. Het Hertogdom Limburg komt weer terug bij Nederland.¹ Door deze ontwikkelingen zijn de tellingen van het Hertogdom Limburg uit 1840 niet te vergelijken met die uit 1830, aangezien de territoriale omvang in de tussentijd is gewijzigd.

In 1834 vindt vanuit Ulrum een Afscheiding plaats van de Hervormde Kerk, onder leiding van Hendrik de Cock. In deze Volkstelling is het aantal 'Afgescheidenen' nog weergegeven onder de noemer 'Protestanten'. Pas in de Volkstelling van 1849 vormen de Afgescheidenen een aparte categorie.

In deze korte bijdrage ga ik eerst in op de opzet van de Volkstelling 1840, dan bespreek ik de stand van zaken in de Provincie Groningen, tenslotte beschrijf ik de gegevens die over de gemeente Winsum zijn opgenomen. Op de website www.volkstellingen.nl zijn alle staten en afbeeldingen (images) terug te vinden. De grafieken zijn van mijn hand, op basis van de geraadpleegde gegevens.

De Volkstelling van 1840

De Volkstelling van 1840 is gepubliceerd in een beknopt boekje met overzichten van de getelden per provincie. Het is in 1841 gedrukt in 's Gravenhage, 'ter algemeene Lands drukkerij', met autorisatie van Z.M. den Koning.²

Het voorbericht is bijzonder kort, het beslaat slechts twee pagina's. De opzet van de Volkstelling is hetzelfde gebleven als in 1829. In het Koninklijk Besluit van 4 september 1839 is bepaald, *dat de tweede tienjarige volkstelling een aanvang zoude nemen op den 18. November daaraanvolgenden, en voor den 31. December ll. moeten afgeloopen zijn; en zulks met inachtneming dezelfde bepalingen en voorschriften, naar welke de vorige telling van den jare 1829 is geschied.*

De verzamelde gegevens betreffen het aantal huizen, huisgezinnen, leeftijd, geslacht, burgerlijke staat en godsdienst. Godsdienst is uitgesplitst in vier categorieën: Protestanten, Rooms-Katholijken, Israëlieten, en een restcategorie 'niet genoemde gezindheden'. De informatie over leeftijd is (helaas) niet per gemeente gepubliceerd.

In tegenstelling tot de telling in 1830 zijn dit keer de gegevens over godsdienst wel per gemeente opgenomen.

Het boekje wordt afgesloten met een *Algemeene recapitulatieve staat der bevolking van het Koninkrijk, op den eersten januarij 1840*. Op basis daarvan kan een vergelijking worden gemaakt met de telling van 1830.

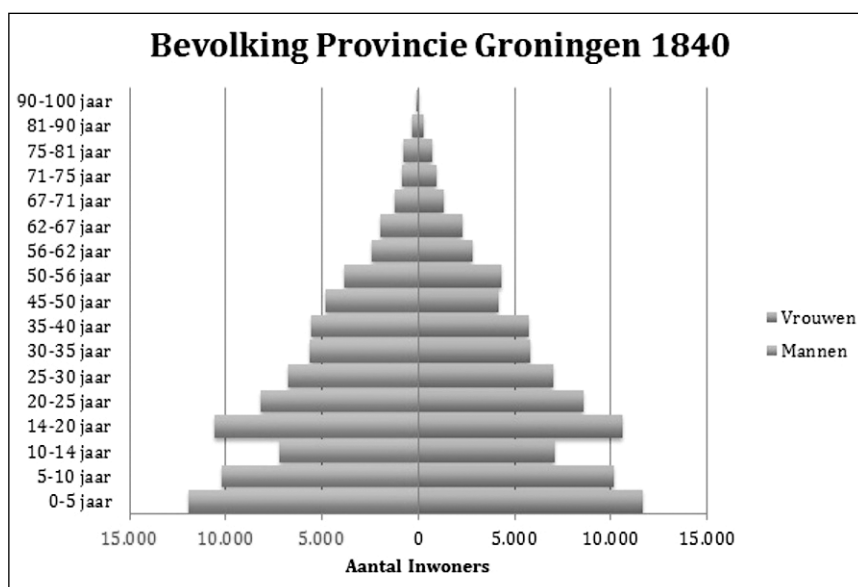
Het Koninkrijk Nederland telt op dat moment **2.860.450** inwoners.

Provincie Groningen

De Provincie Groningen heeft in 1840 **175.651** inwoners. Aan het slot van de Staten is een recapitulatiestaat opgenomen. Hierin staan ook de cijfers van de Volkstelling van 1830, zodat op provinciaal niveau een vergelijking gemaakt kan worden. Voor de provincie Groningen geeft dit het volgende beeld.

Provincie Groningen	1830	1840
aantal inwoners	157504	175651
aantal huizen	27482	28479

We zien een aanzienlijke groei van de bevolking met 18147 inwoners, dat is een stijging van 11,5 procent. Het aantal huizen groeit met bijna 1000, een stijging van slechts 3,6 procent. De inwoners moeten hierdoor wat meer inschikken, de gemiddelde

bezetting per huis stijgt van 5,7 naar 6,2.

Op provinciaal niveau zijn de leeftijden in een staat opgenomen, zodat we inzicht krijgen in de leeftijdsopbouw. De bevolkingspiramide van de Provincie Groningen is in voorgaande grafiek weergegeven.

Voor deze grafiek heb ik de originele schaalverdeling zoveel mogelijk omgezet in clusters van 5 jaar en de hogere leeftijdsgroepen (boven de 80) in twee clusters samengevoegd. In de leeftijdsgroep 10-20 was deze operatie niet goed mogelijk, waardoor de karakteristieke piramide-opbouw enigszins is vervormd. Desalniettemin krijgen we hiermee een goede indruk van de leeftijdsopbouw in de Provincie Groningen.

De verdeling van godsdiensten in de Provincie Groningen levert het volgende beeld op: de overgrote meerderheid is Protestant (91%), het aandeel Rooms-Katholijken is 7%, en het aandeel Israëlieten 2%.

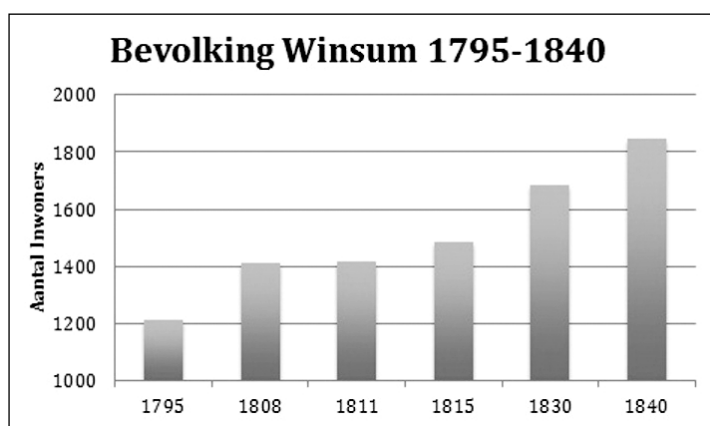
Het beeld wordt enigszins genuanceerd als we ons realiseren dat in deze regio slechts 10 tot 15% van de protestanten belijdend lid is. De Nederland Hervormde Kerk was in die tijd de staatskerk en werd van bovenaf door Willem I bestuurd.³

Winsum in 1840

Hoe staat Winsum er voor in 1840? Ten eerste kunnen we vaststellen dat het aantal inwoners is gegroeid naar **1846**. In 1830 waren dat er 1686, dat betekent een groei van 160 inwoners in 10 jaar. Dat lijkt in absolute aantallen niet veel, maar 10% is een aanzienlijke bevolkingsgroei. Deze groei is iets kleiner dan de provinciale toename.

In het artikel over de Volkestelling van 1795 was een overzichtje opgenomen dat het aantal inwoners per jaar weergaf. Deze tabel kunnen we nu aanvullen met de gegevens van 1830 en 1840. In de onderstaande grafiek is te zien dat er een gestaag stijgende lijn in het aantal inwoners zit.

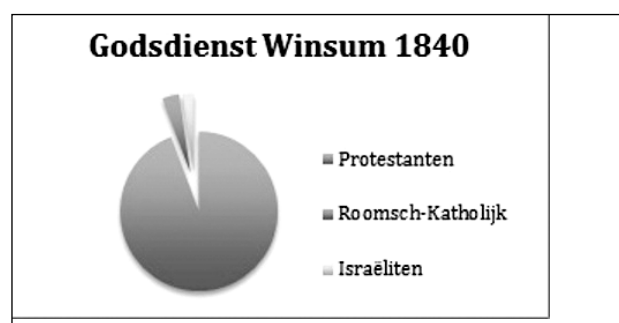

Burgerlijke staat

Van deze 1846 inwoners zijn er 892 mannen, tegenover 954 vrouwen. Van de 892 mannen zijn er 598 ongehuwd, 258 gehuwd en 36 weduwnaar. Bij de 954 vrouwen vinden we 618 ongehuwden, 261 gehuwden en 75 weduwen. In de categorie ongehuwden zijn vooral inwoners van beneden de 20 te vinden. Opvallend is dat het aantal weduwen twee maal zo groot is als het aantal weduwnaars.

Godsdienst

In Winsum vinden we 1740 Protestanten, 63 Rooms-Katholijken en 43 Israëlieten. Er zijn geen aanhangers van 'niet genoemde gezindten'. 94% van de Winsumer bevolking is dus Protestant. In de regio heeft Winsum daarmee een wat groter aantal RK en Israëlieten. Ter vergelijking: in Baflo is 98% van de bevolking Protestants en in Ezinge 99%.

Huizen en Huisgezinnen

In de oude gemeente Winsum staan 316 huizen, waarin 344 huisgezinnen zijn ondergebracht. Enkele cijfers ter regionale vergelijking: in Baflo staan 327 huizen, in Ezinge 270 en in Adorp 156.

De gezinsgrootte in Winsum is 5,8. Dat betekent dat per huis gemiddeld bijna 6 mensen wonen.

Volgens de inleiding bij de Volkestelling 1849 zijn veel gemeenten in 1840 erg slordig geweest met het aangeven van het aantal

'huizen'. Telt een gebouw waarin meer gezinnen wonen als één huis of meerdere? Bij onbewoonde 'huizen' zijn vaak schuren, stallen en andere niet bewoonbare 'getimmeren' meegerekend. Het aantal huizen is dus slechts een benadering. De ontwikkeling van het huizenbestand in de gemeente Winsum is nader te onderzoeken door andere bronnen erbij te betrekken, zoals de kadastrale Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels uit 1832. Op

die wijze kunnen de statistieken met meer kwalitatieve gegevens worden aangevuld.

Hoe zagen deze huizen eruit? Een korte wandeling door het centrum van Winsum en Obergum geeft daarvan een goed beeld; de Havenstraat, Westerstraat en Oosterstraat zijn voor een groot deel uit de eerste helft van de negentiende eeuw. De interieurs van huizen uit de negentiende eeuw kun je bekijken in het Openluchtmuseum Het Hoogeland in Warffum. Hierbij een afbeelding van het daglonershuisje.

Het onderwerp van het volgende artikel in deze reeks is de Volkstelling van 1849. We zullen dan zien hoe Winsum de jaren 40 doorstaat, een decennium waarin hongersnood en epidemieën onze regio treffen.

Tineke van der Schoor

¹ Bron: Wikipedia, <http://nl.wikipedia.org/wiki/1830-1839>, geraadpleegd op 25-jan. 2012.

² *Staten van de bevolking der steden en gemeenten van het koninkrijk der Nederlanden, op den 1. Januari 1840, naar aanleiding der jongste algemeene volkstelling*, 's Gravenhage 1841.

³ Percentages uit J. Wesseling, *De afscheiding van 1834 in Groningerland, geciteerd in Geschiedenis van Groningen III, Nieuwste tijd - heden*, onder redactie van M.G.J. Duijvendak, H. Feenstra, M. Hillenga en C.G. Santing, Zwolle, p. 110.

HISTORISCH GROEN IN WINSUM

Open Monumentendag 8 september 2012

Het thema van de landelijke Open Monumentendag van dit jaar luidde 'Groen van Toen'. Groen in al zijn diverse facetten, bijvoorbeeld planten, bomen, struiken, kruiden, groentes, landschap en omgeving is, zonder dat wij ons daar vaak bewust van zijn, van essentiële en vitale betekenis voor de kwaliteit van ons leven.

Ook in decoratief opzicht verbindt het groen in onze omgeving natuur en cultuur. Denk maar aan de beplanting van tuinen, parken, kerkhoven, landgoederen, wierden, erven, hofjes, tuinen, etc.

Daarnaast heeft het groen in de loop der eeuwen ook een door ons toegedachte symbolische waarde, van palmtak tot buxus, van dennenboom tot olijftak. Op de nog bewaarde grafstenen van onze voorouders zijn de sporen van deze eeuwenoude, cultuurhistorische verbondenheid nog goed zichtbaar.

In het soms nogal boomonvriendelijke Groningen kan men zich ook afvragen hoe er in de toekomst met het spaarzame oude groen zal worden omgegaan? Welk beleid voeren provincie en gemeente voor de toekomst om bijvoorbeeld onze straten, lanen, tuinen en parken van groen te voorzien?

De onlangs geïnstalleerde Erfgoedcommissie van de gemeente Winsum heeft in samenwerking met de drie gemeentelijke historische kringen van Baflo, Ezinge, Winsum met de plaatselijke werkgroep Historisch Groen en het museum Wierdenland een programma gemaakt voor de Open Monumentendag in de gemeente Winsum voor zaterdag 8 september 2012. Hierin wordt aan de hand van het thema Groen van Toen aan diverse aspecten van groen in onze eigen leefomgeving via auto-, fiets- of wandelroutes en een aantal korte voordrachten aandacht besteed.

Het boekje met routes is binnenkort verkrijgbaar bij het VVV, Museum Wierdenland of een van de historische kringen.

Ledenvergaderingen in 2012 en 2013

Data om alvast te noteren in uw agenda:

22 januari 2013 - Ledenvergadering

26 maart 2013 - Jaarvergadering

Deze data zijn onder voorbehoud.

Houdt u vooral de convocatie die u per email of per post ontvangt in de gaten.

Verdwenen Gebouwen

Op de foto ziet u de 'Bad- en Zweminrichting' welke in mei 1933 werd geopend. Dit openluchtzwembad heeft dienst gedaan tot begin zeventiger jaren van de vorige eeuw. De accommoda-

tie is nu in gebruik bij de korfbalvereniging DWA. (Zie ook *Infobulletin Winshem*, vierde jaargang 1999 nummer 2). (Foto: Dhr. F. Heerema).

Kort Overzicht SOBGB

150 jaar Sociëteit van Onderlinge

Bijstand in Gevallen van Brand

Het oud-lid van de Historische Vereniging Winsum-Obergum, de heer Kees Wolters, heeft bij zijn vertrek uit Winsum een tweetal kartonnen mappen aan de voorzitter van de Vereniging overgedragen. In deze mappen bevindt zich een groot aantal omslagen, waarin de heer Wolters artikelen, overdrukken, foto's en handgeschreven tekstjes bewaarde, keurig gerangschikt op onderwerp.

Een van die omslagen bevat stukken betreffende de Sociëteit van Onderlinge Bijstand in Gevallen van Brand: een kopie van de rubriek Noorderrondblik uit het Nieuwsblad van het Noorden, enkele brieven van de heer W. van der Wijk aan de Rijksarchivaris betreffende de notulenboeken van de Sociëteit, en tenslotte een kopie van een geschiedenis van de Sociëteit, geschreven in opdracht van de Directie door de heer D. Bruins, uitgebracht in mei 1944 getiteld:

Kort Overzicht van de Sociëteit van Onderlinge Bijstand in Gevallen van Brand te Winsum bij het 150-jarig bestaan, uitgebracht in de Jaarl. Alg. Vergadering op 10 Mei 1944.

Deze geschiedenis, verder genoemd 'Kort Overzicht', is geschreven ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan. De heer Bruins baseerde zich waarschijnlijk op de notulenboeken, die door de heer W. van der Wijk in 1975 aan het Rijksarchief te Groningen zijn aangeboden.

Het Kort Overzicht is uitgebracht in de Jaarlijkse Algemene Vergadering van de Sociëteit op 10 Mei 1944. De heer Bruins heeft erg zijn best gedaan om er een leesbaar verhaal van te maken en put ruimschoots uit allerlei bronnen, die hij helaas niet nader noemt. Ook verwijst hij naar grafieken, die in het mijter beschikking staande omslag niet zijn bijgesloten. Hiernaar wordt nog nader onderzoek verricht.

In dit eerste artikel wordt de SOBGB in de beginperiode behandeld. De tekst van de heer Bruins wordt gepresenteerd, aangevuld met korte observaties. Achtereenvolgens ga ik in op de oprichting van de SOBGB, de eerste leden, de oprichters en de secretaris.

De oprichting

Het is 1794, Winsum is een klein dorp met 1215 inwoners. Geert Reinders richt samen met Enne Jans en Geert Elving de Sociëteit Onderlinge Bijstand in Gevallen van Brand op.

Zij zijn in staat een aanzienlijk deel van de boeren rond Winsum te betrekken bij hun initiatief. Kennelijk is er grote behoefte aan samenwerking en onderlinge ondersteuning.

Uit de begintijd is niet veel meer dan een reglement en een protocol beschikbaar. Tevens is er een ledenlijst, waarop alle deelnemende boeren met hun bezit staan opgesomd.

In het 'Kort overzicht' schrijft de heer Bruins: 'Hoewel we thans nog één reglement en een protocol hebben van de oprichting, toch weten we van het allereerste begin weinig af. Zo weten we niets van de beweegredenen van de Noordgroninger boeren waarom zij er juist in 1794 toe kwamen een vereniging op te richten die door onderling hulpbetoon brandschaden zou vergoeden'.

Opmerkelijk is dat omstreeks 1800, toen ons land die benarde toestand beleefde van de Franse bezetting en inlijving, verscheidene "Sociëteiten van onderlinge bijstand in gevallen van brand" zijn opgericht.

Usquert opgericht 27 Jan. 1796

Uithuizermeeden opg. in 1798

Eenrum 7 Juli 1801

Leens „ 23 Juni 1795

Uithuizen 23 April 1795"

Er wordt door de heer Bruins gerefereerd aan de 'benarde toestand' onder de Franse bezetting. In 1795 overheerste echter nog het optimisme; eindelijk konden boeren en burgers zich vrijmaken van de heersende adel. Bovendien hadden burgers door de Revolutie ook belangrijke vrijheden gekregen, bijvoorbeeld om zich te verenigen. Blijkbaar was er ruimte voor nieuwe ideeën. De boeren, veelal aanhangers van de revolutie, maakten van deze nieuwe rechten gebruik. Ook Geert Reinders was al jaren een actief patriot. Zo werd hij gekozen in het Ommelander bestuur. Het hoeft ons dus niet te verbazen dat juist hij in Winsum nieuwe instituties in het leven riep.

Het is wel opmerkelijk dat juist het organiseren van onderlinge hulp bij brand aan het begin van de 19e eeuw zo'n grote opgang maakte. Naast de Winsumer SOBGB werd in Grijpskerk door de boeren in 1801 een Sociëteit opgericht, in samenwerking met Zuidhorn, Aduard, Ezinge en Oldehove. Volgens A.J. Zandstra behoren de boeren in Grijpskerk 'vrijwel zonder uitzondering tot de patriotten, die de revolutie toejuichten'.¹ In andere dorpen in de omgeving volgde men iets later. Zo werd in Houwerzijl in 1812 een Sociëteit van OBGB opgericht. Over de geschiedenis van de Sociëteit van Uithuizen is in 1948 een gedenkboek verschenen.

Wat kunnen we te weten komen over de leden van de SOBGB in deze beginfase? Daarover gaat de volgende paragraaf.

De Eerste leden

Oorspronkelijk is het de bedoeling geweest om slechts leden aan te nemen uit (aangehaald uit art. 1 van het oprichtingsreglement):

"de ingezetenen van Winsum, Bellingeweer, Obergum, Ranum, Maarhuizen en klein Garnwert, en wanneer de getaxeerde woningen en schuren der leden samen bedragen eene somme van honderd duizend guldens, zal de Sociëteit worden gesloten; maar de taxatie minder bedragende, zullen de Directeuren zo velen, buiten genoemde Karspelen mogen aannemen, tot dat de getaxeerde woningen en schuren de opgemelde Som meer of min bedragen".

Eigenaardig is dat dit eerste Reglement, voor of in 1796 gedrukt (blijkens protocol no I pag. 9), niet spreekt van een minimum van de getaxeerde boerderijen samen. Uit een lijst van "Leden der Sociëteit welke reeds zijn geregistreert" voorkomende in het al genoemde Reglement, blijkt dat men 49 panden met een verzekerd bedrag samen van f72.900,- ruim voldoende vond om in zee te gaan, gezien het drukken van het Reglement zelve. Hierbij kan opgemerkt worden dat later de limiet van f100.000 vervallen is en na de omwerking van het Reglement in 1851 daarin slechts voorkomt: "de Sociëteit werkt over het Kanton Onderdendam en kan met goedkeuring der Algemene Vergadering leden daarbuiten aannemen". - Indien men thans nog een maximum verzekerd bedrag had, zou dit veel hoger moeten liggen. Thans zijn nl. 17.5% van de uitgegeven polissen de f40.000,- gepasseerd; dit. (f40.000) is meer dan de helft van het verzekerd bedrag bij 't begin. Een verzekerde boerderij krijgt nu bij gehele afbranding uitgekeerd f86.900,-, dit is ruim f10.000,- meer dan de 43 inschrijvingen bij de oprichting.

Bij de oprichting bestond de sociëteit dus uit 43 leden, die gezamenlijk 49 panden hadden geregistreerd. De ledenlijst, niet in het dossier van Winshem aanwezig, is afgedrukt in het artikel uit het NvhN. De leden zijn ingedeeld per dorp: 8 leden woonden 'onder Winsum', 7 onder Bellingeweer, 2 onder Obergum, 4 onder Ranum, tenslotte 4 onder Maarhuizen. Hiermee kom ik op totaal 25 leden, dit zijn 18 leden minder dan in het Kort Overzicht genoemd. Er ontbreken dus leden op deze lijst.

Wie zijn deze mensen? Kunnen we meer over hen te weten komen en ons een beeld vormen van de oprichters? Over een aantal leden heb ik informatie uit de Groninger Archieven en diverse genealogische bronnen kunnen achterhalen.²

Onder Winsum	Taxatie
Geert Reinders, eerste directeur	2000
Bartelt Hindriks	2200
Egbert Freerks	1500
Ebel Jacobs	1500
Hilbrand Symons Wedw.	1500
Symon Kornelis	1200
Tjalling Abrahams	1200
Menne Olgerts	1000

Egbert Freerks was gehuwd met Anje Menses, zij kregen (in ieder geval) vier kinderen. Uit een eerder huwelijk met Aafke Reinders was een dochter geboren, Siepke, in 1765. Egbert was waarschijnlijk rond de 50, toen hij lid werd van de Sociëteit. Zijn zoon Klaas Egberts Zijlema trouwt in 1812 met Amke Polman en staat ook als landbouwer te boek. Op deze Klaas kom ik hieronder nog terug.³

Ebel Jacobs vertegenwoordigt een inmiddels verdwenen boerderij, waarbij de gronden van Weidelust horen. Hij is getrouwd met Anje Jans. Na zijn overlijden in of voor 1802 hertrouwt zij met Eisse Heddes. De boerderij wordt later gekocht door Hillebrand Symens Wiersema, kleinzoon van Hilbrand Symons – zie volgende.

Hilbrand Symons Wedw. Dit is mogelijk Marie Wiersema, derde vrouw van Hilbrand Sijmens. Volgens de heer D.J. van Ham woonden zij op de eerste boerderij aan de rechterkant in Schilligeham.

Tjalling Abrahams en zijn vrouw Aaltje Joosten hebben een boedelinventaris achtergelaten. (GA, nr. 883, 1787-03-23). Deze wordt hier niet beschreven.

Menne Olgerts is getrouwd met Hilje Luitjens. Zij bewonen een kleine boerderij.⁴ Hun dochter Jantje trouwt met Kier Derks Swartwold, bakker in Obergum, broer van goud- en zilversmid Geert Derks Swartwold. Menne overlijdt voor 1799. Hilje trouwt met Cornelis Jacobs. Zij overlijdt in 1808. Cornelis hertrouwt en vertrekt naar de boerderij van zijn schoonouders.⁵

Onder Bellingeweer

G.J. Smit	1500
Hindrik Jacobs	400
Sybolt Jacobs	100
Melle Tonnis	300
Arys Rienjes	300
Jacob Bosman	200
C.T. Westerwijk	1600

Opvallend is het relatief grote aantal leden uit Bellingeweer in vergelijking tot bijvoorbeeld Obergum. Waarschijnlijk heeft Geert Reinders geprobeerd al zijn burens lid te maken. In de publicaties van Lugtenborg is naar verwachting meer informatie te vinden over de leden uit Bellingeweer.

Melle Tonnis is gehuwd met Geertje Jans. Vier kinderen zijn in het DTB van Baflo en Raskwerd terug te vinden, in of voor 1789 zijn ze verhuisd naar Bellingeweer, zo blijkt bij de inschrijving van dochter Matje. Dochter Reinje is geboren in 1796. Bij haar huwelijk is ze vermeld als Reinje Melles Groeneveld.⁶

Cornelis Tjaards Westerwijk is in 1794 bewoner van Valkum.⁷ Hij is in 1802 getrouwd met Grietje Tonnis van Wijk uit Winsum.⁸

Jacob Eisses Bosman en Aaltje Isebrands zijn gehuwd in 1784 in Bellingeweer. Jacob is afkomstig van Menkeweer, Aaltje uit Feerwerd. Later is een zoon Jacob in 1796 gedoopt in Bellingeweer.

Onder Obergum

Geert Elving derde Directeur	2000
Mevrouwe de Wedw. Raadsheer	1000
Laman Tichelschuur	

Geert Elvingh is afkomstig uit Schildwolde, getrouwd met Grietje Roelfs. Twee kinderen zijn in het DTB van Schildwolde ingeschreven. In 1783 en 1786 worden in Obergum en Maarhuizen dopelingen genoteerd voor respectievelijk Roelfje en Bolwijn. In DTB Winsum staat bovendien vermeld *Geert Elvingh, aangenomen 22 maart, obiit den 20 juni 1798.*

Mevrouwe de Weduwe Raadsheer Laman was Hermanna Maria van Iddekinge, weduwe van Paulus II Laman, raadsheer

van de stad Groningen, overleden in 1788. Zij bewoonden de Brake.⁹

Op haar naam staat de Tichelschuur ingeschreven voor 1000 gulden.

Onder Ranum

Enne Jans tweede Directeur	1500
Heere Willems, grote Schure	2000
- De kleine	1500
Hindrik Hindriks	1800
Geert Jans	1000

Enne Jans had sinds 1759 de boerderij Ranum 6 in bezit. Pas in 1788 gaat hij met zijn vrouw Anje Pieters wonen op de door hen gekochte boerderij in Maarhuizen die naar hem genoemd werd.¹⁰ (Zie verder onder Maarhuizen.)

'Heere Willems' is Heero Willems Wierda, sinds 1793 eigenaar van de 'grote plaats' en de 'kleine plaats' op Ranum.¹¹

Hindrik Hindriks is eigenaar van een aantal grazen land, hij woont in Zuurdijk. Het is niet duidelijk welke boerderij hij hierbij verzekert (vgl. D.J. van Ham).

Geert Jans van Ranum was gehuwd met Pieterke Meints. Bij het huwelijk van zijn dochter Grietje in 1812 is Geert al overleden. Zoon Meint trouwt in 1815, hij heeft de achternaam Wierema toegevoegd.

Onder Maarhuizen

Enne Jans tweede Directeur	2000
J.D. v.der Tuuk	2500
Symon Hilbrands	1800
Freerk Jacobs De Schure	1800
- De aparte Hutte	200

Aan de Enne Jans heerd in Maarhuizen is in Winshem in 1998 een artikel gewijd. Hieruit blijkt dat **Enne Jans (Huizing)** al vrij kort na de oprichting van de SOGB, namelijk in 1802, de boerderij overdraagt aan zijn dochter Grietje Ennes Huizing en schoonzoon Ame Cornelis van Ham. Na diverse boedelscheidingen wordt de boerderij in 1923 geveild. Jakob de Vries koopt de behuizing met 45 hectare land. In het overzicht van leden van de SOBGB in 1944 is J. de Vries terug te vinden. Hij bewoont de boerderij tot 1965.

J.D. van der Tuuk duidt op Jan Dietert van der Tuuk, landbouwer te Maarhuizen. Hij krijgt de boerderij Maarhuizen 1 (1e links van de weg) via zijn vrouw Gesina Bolt. In 1790 trouwt hij met Willemina Alberts de Groot.¹²

Symon Hilbrands (Wiersema) bewoont de eerste boerderij aan de rechterkant in Schilligeham. (Zie ook onder Winsum.) Hij is gehuwd met Siepke Egberts (Zijlema). Hij is zoon van Hilbrand Sijmens. Sijmon Hilbrands overlijdt voor of in 1803, waarna Siepke hertrouwt met Hinderikus Hindriks Wierema (ook Wiersema genoemd), bewoner van de Wierdaheerd. De zoon van Simon Hilbrand Simons Wiersema, trouwt in 1818 met Sietske Pettinga, zus van Jarg Jans Pettinga, latere directeur en secretaris van de SOBGB.

Freerk Jacobs (Vennema) is de bewoner van Dorreven, hij is gehuwd met Henderica Wiersema. Volgens Van Winter bewoont hij sinds 1786 de boerderij Dorreven.¹³ Deze boerderij hoort bij het kerspel Maarhuizen, maar valt onder het Dijkrecht Schilligeham. Later is de boerderij eigendom geworden van de familie Martini.

Bovenstaand overzicht geeft een beeld van de leden van de SOBGB, boeren uit Winsum die hun bezit wilden verzekeren tegen brand. Soms komen we ingewikkelde familieverbanden en eigendomswisselingen tegen. Een vergelijking met de Waterschapregisters zou meer informatie kunnen opleveren, bij voorbeeld over het percentage boeren dat de SOBGB weet aan te trekken.

De oprichters

We kennen nu de leden van de SOBGB, maar wie zijn de drijvende krachten achter dit initiatief? De heer Bruins schrijft hierover het volgende:

Wat de oprichters van de Sociëteit betreft, hiervan weten we eveneens zeer weinig. Misschien hebben de drie eerste directeuren er deel aan gehad. Deze kennen we wel door een noot, onderaan de bladzijde van het eerste Reglement, behoren bij artikel 2:

"Ingevolge dit Articul, zijn op de eerste vergadering der Sociëteit, gehouden den 23 April 1794, aangesteld tot eersten Directeur, Geert Reinders, Huisman (d.i. landbouwer) op Tyum onder Winsum, tot tweden, Schepper Enne Jans Huisman te Maarhuizen, en tot derden Directeur, Geert Elving Huisman te Obergum".

Artikel twee zegt dat de Sociëteit word bestuurd door drie Directeuren door en uit de leden te verkiezen. Dit is tot op heden niet veranderd, behalve dan dat elke directeur thans éénmaal mag worden herkozen.

De directeuren van de Sociëteit zijn goed verdeeld over de gemeente: Bellingeweer, Maarhuizen en Obergum. Ik vermoed dat zij hebben gefunctioneerd als een 'dagelijks bestuur'.

De secretarissen

Het stukje van kroniekschrijver Bruins over de oprichters is erg kort, maar over de functie van boekhouder-secretaris is heel wat meer te vertellen. De secretarissen legden een buitengewone trouw aan de dag. Enno Wierda voert maar liefst 39 jaar de boekhouding. In 150 jaar verslijt de sociëteit slechts 5 secretarissen, dat is gemiddeld 30 jaar per secretaris!

Wie waren deze secretarissen? Een duidelijke hand van schrijven en goed kunnen rekenen lijken de eerste vereisten voor de functie. De eerste 50 jaar waren dan ook vaak plaatselijke schoolmeesters aangesteld als secretaris. Toen er in 1851 financiële ongeregelheden aan het licht kwamen, is een van de directeuren ingesprongen om orde op zaken te stellen; hij bleef meteen 26 jaar in functie. Tenslotte waren burgemeesters, die meestal tevens een landbouwbedrijf hadden, geschikte kandidaten. Deze functiecombinatie heeft 63 jaar gefunctioneerd.

De opeenvolgende secretarissen:

Naam	Periode	beroep
Berend Swaagman	1794-1823	schoolmeester
Jan Dijksterhuis	1823- 1851?	koopman te Winsum
Jarg Jans Pettinga	1851-1877	deurwaarder, landbouwer
Enno Wierda	1877-1916	burgemeester
H.B. Brommersma	1916-1940	burgemeester

Typisch is, dat nòch het gedrukte Reglement van ± 1795, nòch dat van 1802 of van 1827 spreken van een boekhouder-secretaris. Wel hād de Sociëteit een boekhouder-secretaris: voor 1823

was het Berend Swaagman die sinds de oprichting (prot I pag 37) de schriftelijke belangen had behartigd. Van zijn werk is slechts de aanvang van het eerste protocol overgebleven. Het notulenboek en niet waarschijnlijk ook de staten van in- en uitgaven over jaren tot 1823 is niet aanwezig. Al lang is dit boek weg. In 1843 bestond slechts het toenmalige notulenboek. (Buitengewone vergadering 12 juli 1843).

In 1823 is na het overlijden van Swaagman tot secr. benoemd Jan Dijksterhuis, koopman te Winsum. Swaagman noch Dijksterhuis waren lid van de Sociëteit. Werd dus door de oprichters de functie van een boekhouder geheel overbodig geacht en de administratie van het protocol en verhandelingen in handen gelegd van de directeuren, toch deed zich de behoefte dra aan zo'n functionaris gevoelen. Hij kon zich beter dan de directeuren die immers om de drie jaren wisselden, de werkwijze van de Sociëteit eigen maken.

Eerst bepaalden zich de werkzaamheden der secretaris tot het maken van notulen met verslag van in- en uitgaven en het bijhouden van het protocol (hoewel hierin ook een enkele maal (prot I pag 7, 31, 50) een ander handschrift voorkomt: niet iedere directeur had het zwierig krullend handschrift van Swaagman en de mooie regelmaat van Dijksterhuis!) tegen een vergoeding van f7.- per jaar. Dat deze toestand, waarbij de werkzaamheden en verantwoordelijkheid niet precies waren vastgelegd in het Reglement, niet kon voortduren bleek maar al te duidelijk op 22 Mei 1843 toen de directeuren inzage wensten van Obligaties en waarbij de boekhouder deze "niet konde vertonen, als hebbende dezelve op dat moment niet onder zich berustende" en verder "de som van het kasgeld insgelijks niet aan ons kunnende vertonen, doordien hij die gelden niet dadelijk voorhanden had, over welk alles wij ons ongenoegen aan denzelfden te kennen gaven".

Alles is toen nog terecht gekomen mede door krachtig optreden van de directeuren, Wijdeveld, Brommersma en vooral ook door deurwaarder-landbouwer Jarg Jans Pettinga die tevens de administratie ter hand nam en voort zette na zijn aftreden als directeur.

Berend Swaagman, de eerste secretaris, is zoon van schoolmeester Popko Jans Swaagman (uit Sappemeer) en Trijntje Joosten (uit Obergum). Berend was naast schoolmeester ook winkelier. Geboren in 1744 was hij 50 toen hij secretaris werd en hij vervulde deze functie tot zijn dood in 1823 op 78 jarige leeftijd. Berend was getrouwd met Wieke Jans Kits, 'winkeliersche'.

Jan Dijksterhuis, koopman te Winsum, was tevens schoolhouder, boekverkooper en winkelier. Hij was afkomstig uit Beerta en gehuwd met Anje Jans van Dijken uit Bedum. Kennelijk was hij als boekhouder niet zo heel precies, zoals blijkt uit het verslag. Er werd kasgeld gemist en hij kon geen inzage geven in de Obligaties. In het Kort Overzicht staat niet of hij de verdwenen gelden alsnog bijpast en of hij na deze affaire direct stopt met zijn functie als secretaris.

Na deze financiële perikelen worden er duidelijke regels opgesteld, vastgelegd in een nieuw Reglement. Pettinga treedt af als directeur en wordt boekhouder.

Jarg Jans Pettinga, zoon van Jan Wytzes Pettinga, deurwaarder en landbouwer van beroep. De Pettinga's kwamen uit Tzummarum, zijn eerste vrouw Grietje Jacobs Bos uit Zuurdijk. In 1841 trouwt hij met zijn tweede vrouw Deborah Kroon, geboren in Winschoten. Jarg Jans is geboren in 1801, hij is net

als zijn vader deurwaarder en landbouwer. Jarg is secretaris van 1851 tot 1877. Na 26 jaar treedt hij af, op 76-jarige leeftijd. In 1880 overlijdt hij.

In 1851 bij de algemene herziening en omwerking van het Reglement, ontworpen door de directie en een commissie, werd Pettinga volgens Reglementaire bepaling als boekhouder verkozen met omschreven bevoegdheid en verantwoordelijkheid, op een vergoeding jaarlijks door de algemene vergadering vast te stellen.

Deze vergoeding wordt later bepaald op 1/2 % van het fonds der Sociëteit (d.i. ± f40,-) op welk salaris burgemeester Enno Wierda de boekhouding overneemt in 1877 en deze blijft voeren gedurende 39 jaren met grote nauwgezetheid, waardoor het zeer eenvoudig wordt oude beschikkingen, taxaties en wijzigingen in het protocol, benevens vele jaarcijfers van verzekerd bedrag, evenredig aandeel en dergelijke terug te kunnen vinden. Jammer dat zijn opvolger burgemeester H.B. Brommersma, die de Sociëteit diende gedurende een 24-jarige periode, het protocol niet in die mate bijhield als de correcte heer Enno Wierda.

Enno Wierda en Hendrik Brommersma combineerden hun bur-

Enno Wierda,
Goslar 1866.

H.B. Brommersma..

gemeesterschap met de boekhouding van de SOBGB. Een burgemeester had in de negentiende eeuw geen volledige baan in Winsum, dus waarschijnlijk bleven zij tevens hun oude beroep uitoefenen.

Enno Wierda is geboren te Winsum in 1849, zoon van de

gefortuneerde, liberale, belesen ondernemer-landbouwer-gedeputeerde Hendrik Willems Wierda, en Fenje Lammerts van Clooster. Hij krijgt een goede schoolopleiding en reist met zijn broer door Europa.¹⁴ Naast boekhouder van de SOBGB is hij hoofd van het kassierskantoor Wierda en Zonen te Groningen.¹⁵ Hij overlijdt in 1921. Op de bijgaande foto uit de Groninger Archieven is Enno Wierda afgebeeld in 1866, in Goslar, tijdens een reis die hij samen met zijn broer Jan maakte.

H.B. Brommersma was landbouwer te Maarhuizen. In Winsum woonde hij naast het postkantoor aan de Stationsweg.¹⁶ De bijgaande foto uit de Groninger Archieven is gedateerd tussen 1920 en 1930.

Op basis van de gegevens van de SOBGB heb ik in dit artikel in beeld gebracht welke landbouwers bij deze onderlinge Sociëteit betrokken waren, en door wie de Sociëteit werd bestuurd.

In de tweede helft van de geschiedenis door Bruins is beschreven hoe de financiële positie van de Sociëteit zich in de loop van de tijd ontwikkelt. Ook methoden van brandpreventie komen op, de onderlinge verzekeringen spelen hierin een belangrijke rol. Daarover meer in een volgende bijdrage.

Tineke van der Schoor

¹ website van A.J. Zandstra, <http://aj-zandstra.nl/Geschied.html>, laatst geraadpleegd op 19 september 2011.

² Bron: <http://www.Genlias.nl>.

³ op Oldenzijl, bron: <http://www.djvanham.nl/Groningiana>

⁴ F115.3a, zie Van Ham.

⁵ Halfambt 76 de boerderij op F115.3a wordt mogelijk opgeheven en toegevoegd aan F217, zie Van Ham.

⁶ <http://www.redmeralma.nl/kwsh.htm>.

⁷ *Infobulletin Winshem* maart 2004, 9e jaargang nr. 1, p. 20.

⁸ Trouwboek Wetsinge en Sauwerd, 1681-1811.

⁹ Zie: *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek NNBW*, website <http://www.historici.nl> geraadpleegd op 5 oktober. Zie ook *Infobulletin Winshem* december 2000, 5e jaargang nr. 3.

¹⁰ *Infobulletin Winshem* december 1999, 4e jaargang nr. 3 p. 19.

¹¹ *Infobulletin Winshem* maart 2000, 5e jaargang nr. 1 p. 22.

¹² *Infobulletin Winshem* december 1999, 4e jaargang nr. 3, p. 18.

¹³ Van Winter, 190, V 63 1, geciteerd uit nageslacht Jan Jacobs, door D.J. van Ham.

¹⁴ *Boer en heer*, Ynte Botke.

¹⁵ *Infobulletin Winshem* november 1997, 2e jaargang nr. 3.

¹⁶ *Winsum in Oude Ansichten*.

boekbespreking

Emo's Reis

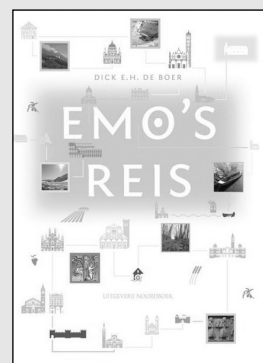
Een historisch culturele ontdekkingsstocht door Europa in 1212

Dick E.H. De Boer

Uitgeverij Noordboek/ Davidsfonds

Uitgeverij 2011

ISBN13 : 9789033007880

Dit jaar is het 800 jaar geleden dat de Groninger Emo van Huizinge,

proost van een nieuw klooster(tje) in Wierum een reis ondernam naar Rome. Het klooster kennen we nu als Bloemhof en Wierum werd Wittewierum, genoemd naar de witte pijen van de premonstratenzer monniken.

Emeritus professor Middeleeuwse Geschiedenis Dick de Boer is al 35 jaar gefascineerd door Emo en besloot om Emo's voetsporen te volgen. De *Kroniek van Bloemhof*, geschreven door Emo en zijn broer Menko, vormde de basis voor het onderzoek.

Ruim vier jaar nam dit project in beslag, waarbij alle plaatsen die Emo heeft bezocht uitvoerig werden gedocumenteerd. Het project Via Historica resulteerde behalve in de hier besproken cultureel historische reisgids in een historische roman door Ynske Penning, twee websites en enkele documentaires. (www.via-historica.nl, www.emoslabyrint.nl)

In de inleiding beschrijft De Boer de achtergrond van Emo's reis, hoe hij door de plaatselijke hoofdeling, Ernst geheten, uit zijn kloosterkerk dreigde te worden verdreven en bij de paus zijn recht moest halen. Deze Ernestus bleek enkele jaren eerder de bisschop van Münster aan de kerk van Maarhuizen te hebben geholpen; als dank kreeg hij steun van de bisschop in zijn strijd tegen Emo. De eminente geleerde die Emo was legde zich echter niet bij de bisschoppelijke maatregel neer en ging op pad. Na een avontuur dat hem in de winter over de Alpen zou voeren en hem allerlei facetten van de (nogal corrupte) pauselijke Curie zou laten zien, keerde hij na ruim acht maanden terug met de felbegeerde pauselijke uitspraak.

Emo's reis is op een fraaie en bijzondere manier vormgegeven door Jan Kees Schelvis. Talloze foto's en afbeeldingen zijn gerangschikt langs de doorgaande lijn van de reis. Je houdt het boek overdwars en volgt aan de linkerkant de reisbeschrijving en de belevenissen van Emo, in het midden volg je de reis als op een middeleeuwse kaart. Foto's en korte impressies, verhalen, schilderijen en toelichtingen staan rechts. De plaatsen worden vanuit twee gezichtspunten beschreven. De Boer bespreekt kerken die Emo waarschijnlijk heeft gezien, en geeft bovendien aan welke bezienswaardigheden uit 1212 wij nu nog kunnen bezichtigen.

Wilt u ook in Emo's voetsporen treden? Dat kan! Veel delen van de route zijn opnieuw toegankelijk gemaakt vanwege de groeiende belangstelling voor pelgrimswegen. Het boek *Emo's reis* dient dan uiteraard door moderne routekaarten voor fiets of wandeling te worden aangevuld.

Een bijzonder en inspirerend boek! Als u na lezing het avontuur nog eens wilt beleven, maar dan met alle spanning en emotie, dan raad ik u het boek *Emo's Labyrint* van Ynske Penning aan. *Emo's Labyrint*, Ynske Penning, Uitgeverij Penningboek, Haren. ISBN13: 9789081609913.

Tineke van der Schoor

Verslag van de lezing Een kronkelend verhaal; Nieuw licht op de oude Hunze

Hieronder volgt een samenvatting van de lezing die door dr. Jan van den Broek werd gehouden tijdens de ledenvergadering van 16 januari 2012.

Dr. Jan van den Broek was jarenlang archivaris bij de Groninger Archieven, waar hij ook na zijn pensionering werkzaam is gebleven. Hij schreef twee boeken over de provincie Groningen: *Een stad apart, over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600)* en *Een kronkelend verhaal. Nieuw licht op de oude Hunze*, het onderwerp van deze lezing.

Inleiding

Het bodemreliëf van de provincie Groningen vertoont drie belangrijke elementen:

- Het "heuvelgebied" van de Hondsrug. Deze heuvelrug loopt van Emmen tot aan de stad Groningen, maar ook ten noorden van de stad zijn nog een aantal heuveltjes van de Hondsrug te vinden: Noordhorn en Zuidhorn liggen op deze heuvels.
- Het laagland ten westen en oosten van deze heuvelrug (de vroegere veengebieden).
- De hoge landen die aan de zee liggen. In de middeleeuwen was de kustlijn verder landinwaarts dan tegenwoordig.

Vanaf 700 na Chr. (dit jaartal is onzeker) brak de Lauwerszee dit landschap binnen. Ook het gat van de rivier de Fivel zal rond dit tijdstip zijn ontstaan. Tussen de Fivel en de Hunze zal wellicht een gegraven verbinding zijn geweest: de Delf en de Deel. Die waterverbinding was handig om het overtollige water tussen de hoge landen aan zee en het veen weg te krijgen. Er bestonden in die tijd nog geen

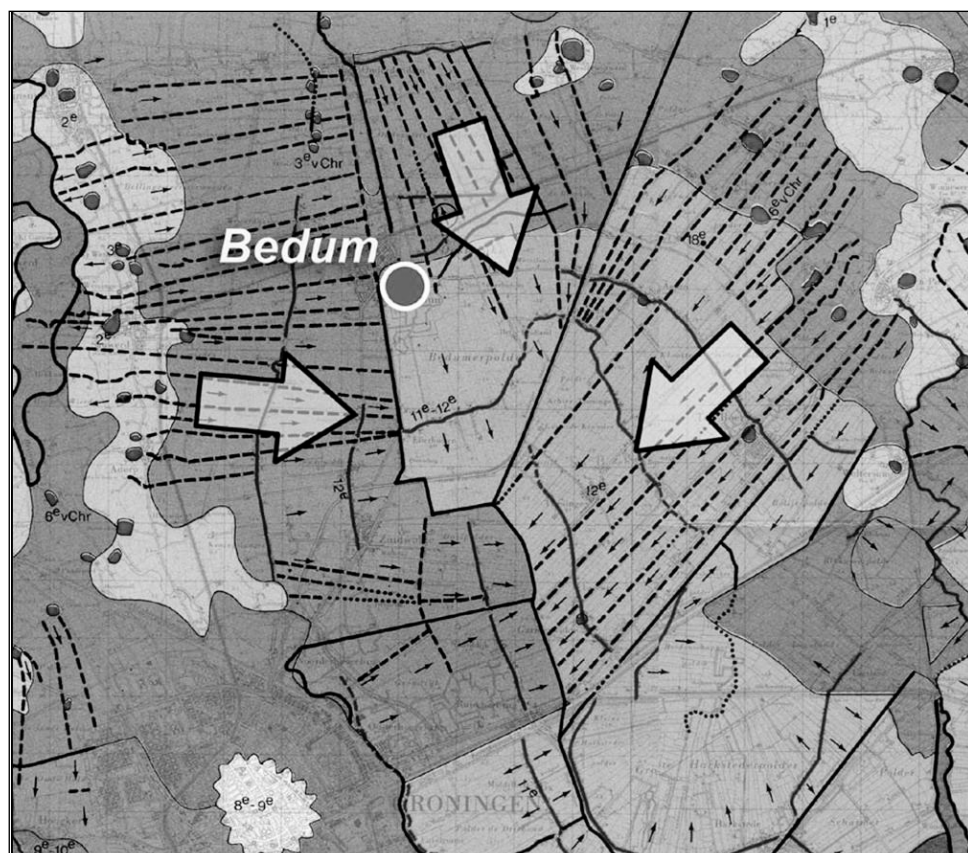
zeesluizen, dus overall op de wateren was er sprake van eb en vloed.

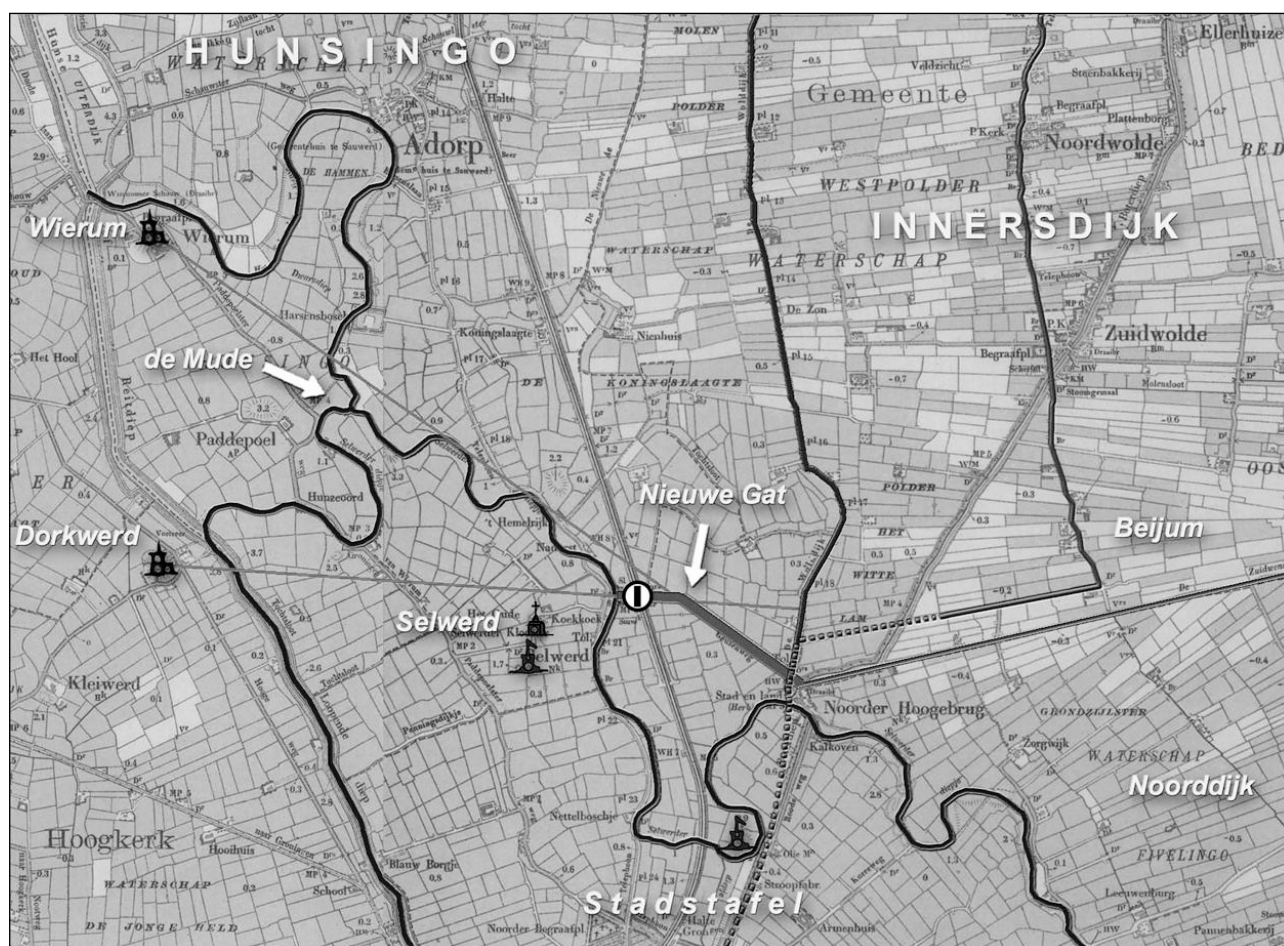
Over de Deel en de Delf bestaan helaas geen schriftelijke bronnen. De eerste waterstaatkundige vermeldingen kan men vinden in de kroniek van Wittewierum uit 1237. Hierin wordt onder andere gewag gemaakt van een inbraak van de zee, 45 jaar na het bouwen van een sluis in het Vismaar bij Garrelswaer. Het bestaan van deze sluis of zijl bewijst dat er reeds een dijk was gelegd om het Damsterdiep.

De veengebieden

De plaatsen waar bewoning was in de veenlanden kan men herkennen aan de uitgang '-wolde'. (Noordwolde, Zuidwolde, Lutjewolde, Garmerwolde, etc.). Vanaf de negende eeuw werd dit veengebied ten noordoosten van de Stad afgegraven en gebruikt om rogge op te telen. Het centrale woldland is vanaf drie kanten ontwaterd en gecultiveerd: Vanuit het noorden langs de Deel (Onderdendam-Fraamklap), vanuit het westen vanaf de wierden van Ubbega en vanuit het noordoosten vanuit de wierden langs de Fivel.

Veenafgraving in de Woldlanden.

De constructie van het Nieuwe Gat bij Noorderhoogebrug.

Na afgraving van dit veen werd het gebied ontwaterd en omgeploegd, waardoor het nog meer verzakte. Door deze verzakkingen van het land ontstond er als het ware een diep bord, waarin het water zich verzamelde. Om dit water uit het bord te houden, bouwde men de Wolddijk, die als een ring om het lager gelegen landschap ligt. Het gebied binnen deze dijk heet Innersdijk.

De ontginning van het veen is historisch gezien een wat vage periode in de geschiedenis: er zijn geen schriftelijke bronnen over bekend. De schenkingsakte van de Villa Gruoninga zou er op kunnen wijzen dat er vooruitzichten waren op nieuw land dat ontgonnen kon worden. Het Gorecht strekte zich na de aanleg van de dijken verder uit dan de natuurlijke grenzen: er werd dus aanspraak gemaakt op onontgonnen gebieden.

Politiek

De problemen met de ontginning van deze landschappen waren van velerlei aard: de ligging van het laaggelegen gebied, de nabijheid van de altijd gevaarlijke zee, het verzakken van de grond door veenafgravingen en de verschillende overheden die zeggenschap hadden over het gebied. De gebieden van Hunsingo en Fivelgo waren Fries, de streken stroomopwaarts in Drenthe waren echter Saksisch. Omdat het water zich niet aan landsgrenzen houdt, moesten er afspraken worden gemaakt tussen de verschillende overheden over de waterhouding. Dit resulteerde in aktes en andere schriftelijke bronnen die kunnen worden gebruikt om de geschiedenis rond de Hunze te reconstrueren.

De inwoners van acht laag gelegen kerspelen organiseerden zich tot 'de Acht Zijlvesten' om de waterhuishouding op orde te krijgen. Deze vroege organisaties moesten grootschalige werken op touw zetten om de veengebieden tegen het alsmaar bin-

nenstromende water uit Drenthe te verdedigen. De Acht Zijlvesten worden voor het eerst genoemd in 1301, maar het is mogelijk dat men reeds vroeger samenwerkingsverbanden had gesmeed.

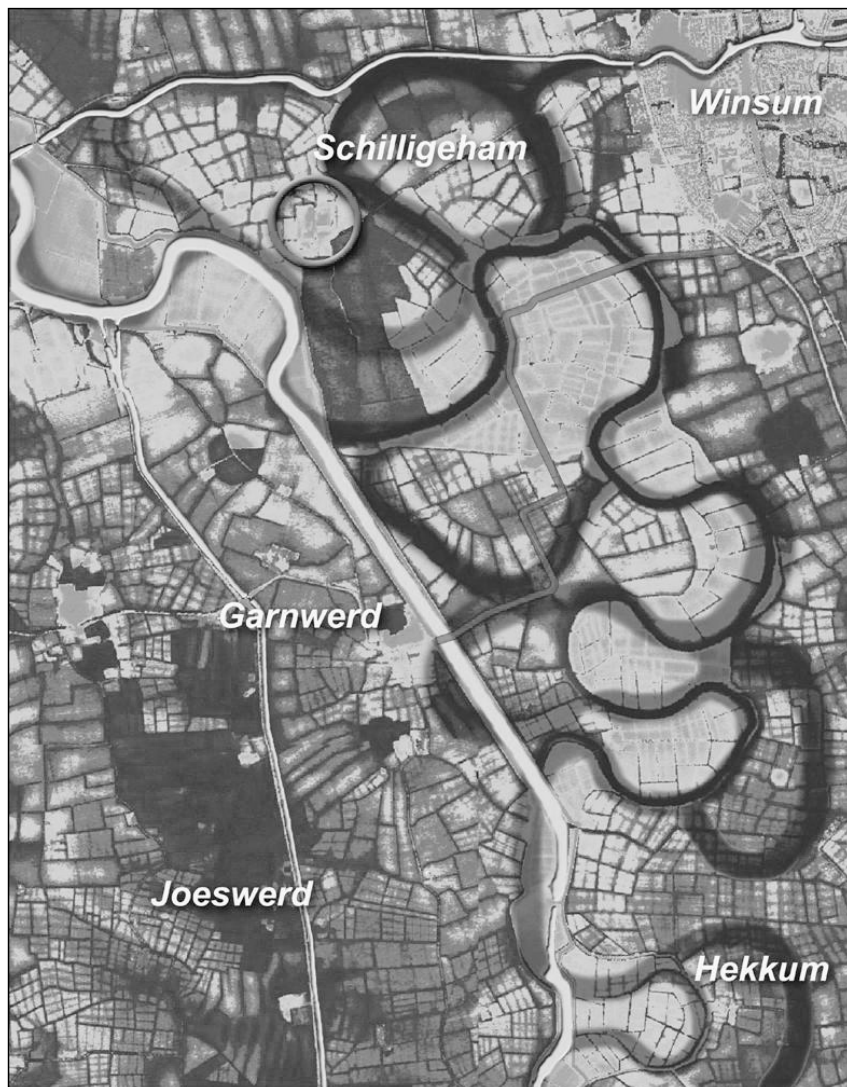
Rond 1300 was de ontwatering in Fivelgo en Hunsingo een groot probleem geworden. Uit 1321 en 1322 stamt een oorkonde waarin afspraken worden gemaakt over de ontwatering van Innersdijk. Bij vloed kon het water in de Hunze niet richting zee, waardoor het als afvoerrivier geen nut had. Bovendien stond het water door een 'drempel' bij Paddepoel (waar het land hoger ligt) in de Hunze en Noorddijk vaak hoog, waardoor afwatering niet mogelijk was. Er moest dus een oplossing komen om het water beter richting de Hunze af te voeren, zodat het naar zee kon wegstromen.

Er werd besloten om een nieuwe waterafvoer te maken, het 'Nieuwe Gat'.

Zoals op de afbeelding is te zien hield men bij het graven de kerktorens van Wierum en Dorkwerd aan. Deze nieuwe waterafvoer lag weliswaar volledig binnen het land van het zijlvest, maar de aanleg zou toch invloed uitoefenen op de Hunze als geheel. Hierom moesten er dus afspraken worden gemaakt, en deze werden vastgelegd in de hierboven genoemde oorkonden. Het Nieuwe Gat is nog steeds duidelijk herkenbaar in het landschap. Op de plaats van de oude sluis in de Hunze ligt nu een duiker, vlakbij waar het fietspad Winsum-Groningen bij de spoordijk omhoog loopt naar de Walfridusbrug.

De situatie bij Winsum

Ten zuiden van de stad Groningen lag het klooster Essen, dat

Meanders bij Winsum, aangegeven op een hoogtekartaat.

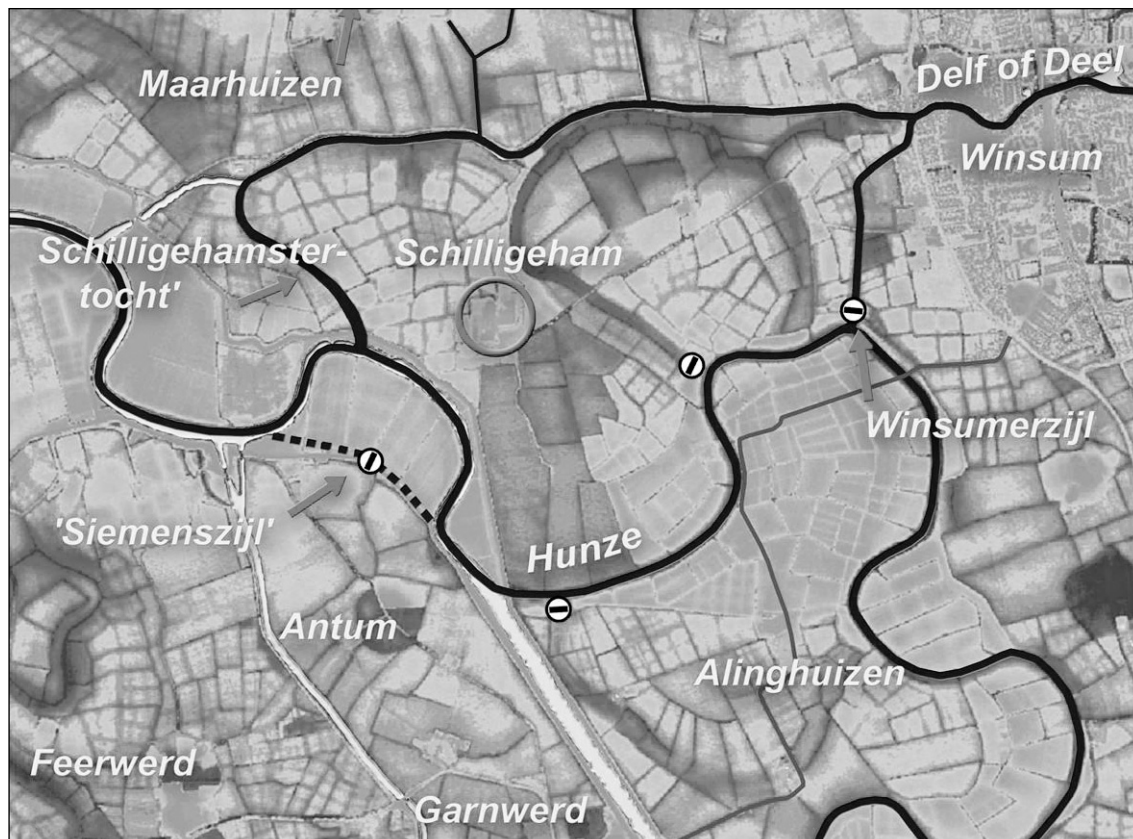
vanuit de abdij van Aduard was gesticht. Dit klooster is in 1323 de initiatiefnemer geweest van het bouwen van sluizen in het Reitdiep bij Schilligeham. De reden dat dit klooster dit project entameerde was de behoefte om het water uit de streken ten zuidoosten van Groningen beter te laten afstromen. Voor Essen was dat betrekkelijk gemakkelijk door zijn relatie met het klooster Aduard, dat veel land bezat in Schilligeham. Aduard had er veel belang bij om het land in de hammen (uitstekende stukken land in een rivier, gevormd door meanders) te bezitten. Deze meanders konden namelijk door relatief simpele ingrepen, zoals het bouwen van kleine dijkes en doorgravingen, vruchtbaar worden gemaakt. Vanuit het voorwerk Schilligeham kon het klooster deze werkzaamheden makkelijk uitvoeren.

De Deel mondde vermoedelijk bij de Winsumer Oldenzijl in de Hunze. Dat zou betekenen dat de Winsumerzijl van hoge ouderdom is, de teksten in de akten uit 1323 ondersteunen dit. Hierin wordt namelijk gewag gemaakt van vier sluisjes bij Schilligeham. Tot 1629 is het water vanuit het Winsumerdiep bij de Oldenzijl geloosd op de Hunze.

In de literatuur wordt gesproken van een zeesluis in een meander in de Hunze bij Schilligeham, die bij de Marcellusvloed in 1362 zou zijn weggespoeld. De spreker denkt echter dat deze sluis nooit is gebouwd, omdat men reeds vóór 1362 dichter bij de stad oplossingen heeft bedacht om de afvoercapaciteit van de Hunze te verbeteren. Dit zou niet zijn gebeurd als het sluizenproject bij Schilligeham een succes was geweest.

Garsthuizen

Een ander voorbeeld van waterhuishoudelijke afspraken over 'over de grenzen' is een ander deel van de tekst in de akte van 1323. Daarin wordt beloofd dat de initiatiefnemers de westelijke sluis bij Gershusum (Garsthuizen) zullen onderhouden. Die sluis sloot een oude watergang af die in de Fivelboezem uit-

Een reconstructie van de situatie bij Winsum omstreeks 1323. De bij de stippellijn aangegeven sluis is nooit gebouwd, en is dus ook niet weggeslagen bij de vloed in 1362.

mondde. Wat hadden het klooster te Essen en het Winsumerzijl-vest te maken met de sluizen in dit dorp ver weg in Fivelgo?

Het klooster in Essen had land in bezit ten noorden van Toornwerd: het had dus niet alleen belang bij de afwatering bij Winsum, maar ook bij de afwatering van de gebieden ten noorden van Toornwerd. Dat gebied waterde namelijk naar het oosten (richting Fivelgo) af.

Zo werden er dus afspraken gemaakt om de landerijen, die ver van huis lagen, droog te houden.

Sluizen bij Harssens

Rond 1328 (helaas is de akte met afspraken niet bewaard gebleven) werd het plan opgevat om dicht bij de stad Groningen een nieuw sluizencomplex te bouwen teneinde de vloed tegen te houden. Deze plek was waterhuishoudelijk gezien zeer strategisch: het is de plek waar de Drentse A en de Hunze bij elkaar komen. Als op die plek een zijl kon worden gerealiseerd, was men in de bovenloop van beide rivieren af van het vloedprobleem. Er waren in die tijd echter politieke problemen, waarna het land getroffen werd door een zware pestepidemie, de Zwarte Dood. Hierdoor is deze nieuwe sluis bij de samenvloeiing van A en Hunze toen niet gebouwd.

Een bescheidener alternatief, zijlen bij de Mude (in de A) en Redwolde (ten oosten van de stad Groningen in de Hunze) wer-

den wel gerealiseerd in 1332. Deze oplossing was echter niet ideaal: de bediening van de sluizen moest nauwkeurig op elkaar worden afgestemd.

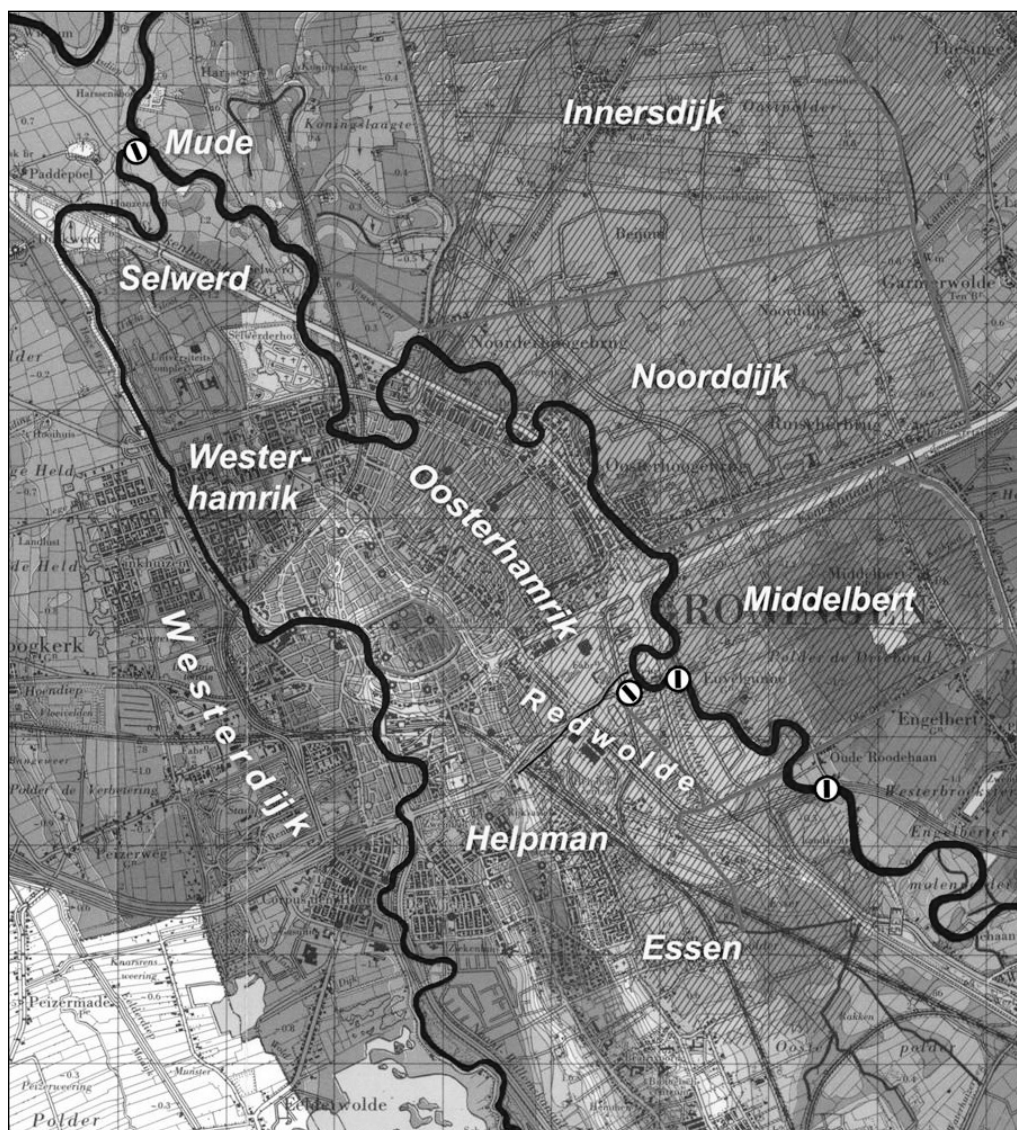
De oorlog tussen Stad en Ommeland komt in 1338 tot een einde, waarna de Ommelanden de stad Groningen als centrale plaats erkennen. De vernieuwde samenwerking leidt ertoe dat men het oude plan om een zeesluis te bouwen bij Harssens weer opvat. In 1365 werken alle betrokkenen (de Stad, de Acht Zijlvesten en het Gorecht) samen om de beide rivieren op één punt af te sluiten.

Invloed van de stad Groningen

De term 'Reitdiepdal' doet vermoeden dat het een laaggelegen gebied is, maar het betreft hier een rug. Het gebied ligt dus hoger dan de omliggende landerijen. Mede hierdoor werd de druk op het Winsumerdiep, dat niet meer goed op het Reitdiep kon afwateren, steeds groter. Om dit probleem op te lossen, besloot men de Wetsingermaar te graven.

Na de aanleg van het Aduarderdiep (rond 1400) kon het water van de A aan de westzijde langs de Hoge Paddepoel worden geleid, de Hunze moest echter nog wel over deze 'drempel' heen. Dit duurde tot 1470. Toen werd langs de noordkant van de stad Groningen een kanaal gegraven dat de Hunze in westelijke

Het alternatief van 1332: de sluis bij Mude (Harssens) sluit de A af. De vloed komt echter nog wel tweemaal daags tot in Redwolde, waardoor er dan dus niet kan worden geloosd.

richting afleidde. Sindsdien kwamen Hunze en A bij de Hoek van Ameland bij elkaar en ontwikkelde zich daar een nieuwe haven. De voormalige kolk bij Harssens en Mude waren nu dus buiten gebruik. In het kanaal langs de stad werden de Spilsluizen (1673) gebouwd. Deze hebben dienst gedaan tot 1877, toen de zeesluis in Zoutkamp werd voltooid.

Na het beantwoorden van enkele vragen en opmerkingen wordt de spreker hartelijk bedankt voor zijn boeiende lezing. Hij ont-

vangt van de secretaris een boekenbon en het Gedenboek Winsum.

Emiel Visser

Alle afbeeldingen in deze samenvatting komen uit het boek *Een kronkelend verhaal. Nieuw licht op de oude Hunze* door dr. Jan van den Broek, die ook zo vriendelijk was om de opsteller van deze samenvatting de tekst van de lezing te doen toekomen.

Verslag Ledenvergadering 16 januari 2012

Hieronder volgt het verslag van de ledenvergadering, die op 16 januari 2012 gehouden werd in zaal De Hoogte te Obergum en waarbij ruim 60 personen aanwezig waren. Er kan dus gesproken worden van een zeer goed bezochte vergadering.

Opening

Bij afwezigheid van de voorzitter en de vice-voorzitter opent de secretaris, Cees de Ranitz, de goedbezochte vergadering. Hij heet alle aanwezigen van harte welkom, en in het bijzonder de spreker van deze avond, dr. Jan van den Broek, die een lezing zal geven over het verloop van de Hunze. Er zijn voor deze avond een aantal afmeldingen binnen gekomen, te weten: J.J. Tersteeg, J. Venhuizen, A. Schuurin, C.K. Kruizenga, P.R. Dijkhuis, A. Hoft en Van Ham.

Mededelingen

Ziekte voorzitter

Helaas laat de gezondheid van voorzitter Jacques Tersteeg de laatste tijd te wensen over, zodat hij vanavond dan ook niet aanwezig is. Ook bij de bijeenkomsten van de Erfgoedcommissie heeft hij twee keer moeten afzeggen. We wensen hem uiteraard beterschap en een spoedig herstel toe.

Ruimte Jacobijnenhuis

De ruimte in het Jacobijnenhuis is nu volledig gemeubileerd. Er worden al enige tijd vergaderingen gehouden. Alleen een scanner voor de Beeldbank moet nog worden aangeschaft.

Taakverdeling bestuur

Om de belasting van de voorzitter te verlichten is er een inventarisatie gemaakt van de taken van de overige bestuursleden. Hieruit volgt dat sommige taken overgedragen kunnen worden. Ook willen we als bestuur graag een grotere participatie van werkgroepen realiseren. Mensen die zich geroepen voelen om hierin een bijdrage te leveren, zijn van harte welkom. Vanuit het bestuur zal men meer een beroep doen op medewerking van de leden.

Erfgoedcommissie

Uit het bestuur van de Historische Vereniging zijn Jacques Tersteeg en Cees de Ranitz op persoonlijke titel lid van de gemeentelijke Erfgoedcommissie. Na een lange aanloop lijkt het erop dat de Erfgoedcie. zal worden geïnstalleerd. Nu moet er een jaarplan worden gemaakt, hier heeft de gemeente om gevraagd. Op het moment is de Erfgoedcie., een adviescommissie voor Burgemeester en Wethouders, bezig met een commentaar op het concept buitengebied.

Beeldbank

Zoals reeds eerder gemeld heeft de gemeente Winsum een abonnement genomen op de Beeldbank. Vorig jaar zouden de cursussen voor dit project starten, maar helaas zijn deze vertraagd door de invoering van een nieuw systeem. Een scanner moet nog worden aangeschaft, het bestuur wacht hiermee tot de eisen voor de scanner bekend zijn.

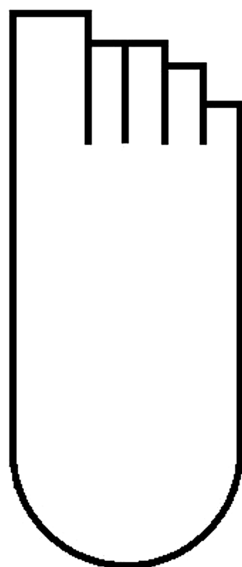
Rondvraag en sluiting

Aangezien er verder geen vragen of opmerkingen zijn, sluit de secretaris de vergadering om 20u.20 uur, en geeft hij het woord aan de spreker van deze avond: dr. Jan van den Broek.

P e d i c u r a

*gediplomeerd voetverzorgster
aantekening diabetische voet
hotstone-massage
voetreflexzonetherapeute
massage-therapeute
en stoel shiatsu*

fennie braad

*nieuwstraat 48
9952 ej winsum*

06 - 20 43 78 49

behandeling op afspraak

COMPÈL
COMPUTERS

Alles op het gebied van ICT!

- PC's
- Netwerken
- Reparaties
- Accessoires

Service is ons kenmerk

Het Aanleg 6c
9951 SJ Winsum
T: 0595442619
www.compel.nl
info@compel.nl

*Al bijna een halve
eeuw van Winshems
historie hét adres voor
tapijt ende gordijnen
ende rest*

...daarvoor gaat u naar
binnen*

Hoofdstraat W13 te Winsum
0595-444322

Het Aanleg 8 - 10 9951 SJ Winsum
tel. 0595-447010 / 0595-447015 / 0595-447020

Hoveniersbedrijf
HOLWERDA

s t e r k
in al uw
tuinwerk

aanleg en onderhoud

Tel.: 0595 444555
Mobiel: 06 40287058

Freesialaan 3 9951 GL Winsum gn

v. Calker
Schildersbedrijf

*Allround applicatie
Oude en nieuwe technieken
Kleur-en verftechnische adviezen*

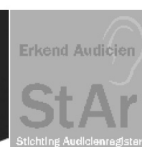
Winsum
0595-443486

Engelsman
Optiek & Auditiek)))

**Al 20 jaar uw vertrouwde adres
voor oog - en oorzorg.**

Hoofdstraat Obergum 8
9951 AH Winsum
0595-444069
info@engelsman-optiek.nl
www.engelsman-optiek.nl

Univé biedt u het gemak van alles onder één dak

HET VOORDEEL IS VOOR U!

**Betrouwbaar, deskundig advies
en korting op uw premie**

Zou het niet makkelijk zijn om voor al uw financiële zaken één deskundig aanspreekpunt te hebben?

Univé vindt van wel. Naast verzekeringen kunt u daarom bij ons ook terecht voor uw hypotheek en pensioen. Voor thuis, maar ook voor uw bedrijf. Alles onder één dak. Wel zo handig en voordelig.

Univé Noord Groningen

Ranumerweg 2,
Winsum tel (0595) 44 17 67

Hoofdstraat-West 5,
Uithuizen tel (0595) 43 28 25

Bedrijventeam (0595) 43 26 53
Mijn Makelaar (0595) 44 15 24

RegioBank
Zelfstandig Adviseur

Mijn Makelaar
Boelens Jorritsma

UNIVÉ
VERZEKERINGEN

www.unive.nl